

Savaş Hayvanı Olarak Fillerin Yetenekleri ve Kusurları

Umut Kansoy*

ORCID: 0000-0003-0031-4600

Öz

İlk Çağ'dan 18. ve 19. yüzyıla kadar fillerden savaş hayvanı olarak istifade edilmiştir. Komutanlara savaşın seyrini takip edebilen güvenli bir platform sağlamak, düşman saflarını yarmak, surları yıkmak, kale kapılarını kırmak, yağmur ormanlarında yol açmak ve balçık haline gelmiş topraklarda, dik yamaçlarda ve nehirlerde ordu ve teçhizatı nakledebilmek ve kaleleri korumak için fillerden yararlanılmıştır. 18. ve 19. yüzyıllardan sonra ise ateşli silah teknolojisindeki gelişmeler neticesinde filler, muharip hayvan olmaktan çıkmıştır. Bu hayvanlar daha çok askerî nakliyat ve askerî lojistik işlerinde kullanılmaya başlanılmıştır. Örneğin 2. Dünya Savaşı sırasında Güney Asya cephesinde filler yol ve köprü inşaatında ve petrol varillerinin taşınmasında kullanılmışlardır. Dünya tarihindeki söz konusu önemlerinden dolayı bu çalışmada fillerin yetenekleri ve güçlü yanları ile dezavantajlı ve zayıf yanları incelenmiştir. Bu amaçla Türk, Arap, İran ve Hint ana kaynakları, siyasetnameleri, dini metinleri, mitoloji kitapları, doğudan ve batıdan geniş bir yelpazeyi kapsayan seyahatnameler kullanılmıştır. Ayrıca doktora tezleri ve modern çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş Filleri, Kabiliyetleri, Zayıf Yanları, Dezavantajlı Yanları

Gönderme Tarihi: 27/06/2019

Kabul Tarihi:15/09/2019

* Dr. Umut Kansoy, Tarih Öğretmeni, E-Posta: umut.kansoy1@gmail.com

Elephants as War Animals Capabilities and Disadvantages

Umut Kansoy

ORCID: 0000-0003-0031-4600

Abstract

From the Antiquity to the 18th and 19th century elephants were used as war animals. Elephants were used for provide to the commander a secure platform, divide the enemy ranks, demolishing the city walls, breaking the gates of the castle, make road in the rainforest, transport the army and the army equipment in slime soils, steep slopes and rivers. Elephants were also used to protect castles. After the advances in firearm technology in 18th and 19th centuries, elephants ceased to be war animals. These animals are mostly started to be used in military transport and military logistics. For example during World War II, on the South Asian front, the elephants were used for road and bridge construction and transport of oil drums. Because of their importance in world history, in this study were examined the abilities and strengths, disadvantages and weaknesses of elephants. For this purpose, Turkish, Iranian, Arab and Indian main sources; history books, politicsbooks (siyasetnâme), religious texts, mythology books, travelogues of covering a wide range from east and west were used. In addition, doctoral theses and modern studies were also utilized.

Keywords: War Elephants; capabilities and benefits, weaknesses and disadvantages

Received Date: 27/06/2019

Accepted Date: 15/09/2019

Слоны как боевые животные их способности и недостатки.

Резюме

Слоны использовались как боевые животные с древних времен до 18 и 19 веков. Слоны использовались для того, чтобы обеспечить командирам безопасную платформу для слежения за ходом войны, разрушений рядов врага, разрушений городских стен, разрушения ворот крепости, прокладывания тропических лесов и транспортировки армии и техники на слизистых почвах, крутых склонах и реках, а также для защиты замков. В результате достижений в технологии огнестрельного оружия, слоны после 18-19 веков перестали быть боевыми животными. Эти животные в основном начали использоваться в целях военных перевозок и военной логистики. Например, во время Второй мировой войны, на южноазиатском фронте слонов использовали для строительства дорог и мостов, а также для транспортировки нефтяных бочек. Из-за важности боевых слонов в мировой истории, в этом исследовании были изучены их способности и сильные качества, а также недостатки и слабые стороны. Для этой цели были использованы турецкие, арабские, иранские и индийские источники, политические игры, религиозные тексты, книги по мифологии, а также статьи о путешествиях, охватывающие широкий спектр с востока до запада. Помимо этого, были использованы докторские диссертации и современные исследования.

Ключевые слова: боевые слоны, возможности, слабые стороны, недостатки

Получено: 27/06/2019

Принято: 15/09/2019

Giriş

Filler 4000 yıl (MÖ 2400-18000) önce İndus Vadisi'nde evcilleştirilir. Fakat köpekler ya da inekler gibi tam bir denetim altına alınamazlar. Asi doğaları, maliyetli bakımları ve yavaş büyümeleri nedeniyle (yetişkinliğe varmaları 15 yıl sürer) tam anlamıyla evcilleştirilmeleri mümkün olmaz.¹Filin ehlileştirilmesi işi hemen hemen sadece Hindistan'da gerçekleştirilmiştir. Asya fili, zeki, sabırlı, uslu ve sahibine sadık, fakat tehlikeli boyutlarda kincidir; Afrika fili ise tamamen vahşi tabiatlı olup bugün dahi tam olarak ehlileştirilememektedirler.²Afrika fili, Hint filinden daha geçimsiz olmakla birlikte onun kadar zekidir. Bağımsız tabiatlarına rağmen araziyi temizleme ve buna benzer çiftlik işlerinde çalıştırılabilirler.³ Afrika fillerini ehlileştirmek için deneysel çalışmalar yapılmaktadır. Filler tam olarak evcilleştirilememekle birlikte dünya üzerindeki en zeki hayvan türlerinden biridir. Beyinleri, 5 kg'ın üzerinde olan ağırlığıyla karada yaşayan diğer hayvanlarınkinden daha büyüktür. Yapı ve karmaşıklık açısından fil beyni insan beyniyle benzerlik gösterir. Fillerin serebral korteksinde insan beyninde olduğu kadar nöron bulunur. Filler aralarında keder, öğrenme, kendi yavrusu olmayan yavru fillere bakma, taklitçilik, oyun, diğerkâmlık, alet kullanımı, şefkat, iş birliği, öz farkındalık, bellek ve muhtemelen dil gibi çok çeşitli davranışlar gösterirler. Bütün bu davranışlar fillerin oldukça zeki olduğunu gösterir ve yunuslar ve primatlar ile aynı düzeyde oldukları düşünülmektedir. Nitekim Aristoteles bir zamanlar filler için şöyle demiştir: “Akıl ve anlayışta diğer bütün hayvanları geçen hayvan.”⁴Yukarıda fillerin öz farkındalığı olduğuna değinildi. Aslında hayvanlar, hayatta kalmak ve çiftleşmek için nerede olduklarını bilmeleri gerektiği için biraz öz farkındalığa sahiptir, fakat bu çoğunlukla içgüdülerle sınırlıdır. Birçok hayvan bir aynanın önüne konduğunda, kendi yansımalarını gördüklerinin farkına varmadan, onu ya görmezden gelir ya da bu yansıyan görüntüye saldırır. Buna karşın filler, büyük maymunlar gibi

¹ Şule Dede, “Savaşta Hayvanlar”, *Bilim ve Gelecek*, sy. 117 (2013): 52.

² Tahsin Yazıcı, “Fil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996, 67; Michael B. Charles, “Elephants at Raphia: Reinterpretign Polybius 5.84-5”, *Classical Quarterly* 57 (2007): 306-311.

³ “Afrika Fili”: <http://hayvanansiklopedisi.blogspot.com/2007/10/afrika-fili.html> (28.06.2019).

⁴“Fillerde bilişsellik”:http://tr.wikipedia.org/wiki/Fillerde_bilişsellik; “Fillerde bilişsellik”:

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsbGVyZGVfYmlsaSVDNSU5RnNlbgxpaw> (22.06.2019).

bazı hayvanlar aynadaki görüntünün kendilerini temsil ettiğini anlayabilmektedir.⁵ Bu husus fillerin zekâsını ve üstünlüğünü açıkça göstermektedir.

Asya fillerinde öğrenme kabiliyeti öbür hayvanların çoğunluğundan fazladır. Terbiye edilmiş Asya filleri, hiç durmadan öğrenmeye devam ederler. Filler 30'dan fazla emri rahatlıkla öğrenebilir.⁶ Fil, ormandan geçerken, binicisine dalların çarpabileceğini daima göz önünde tutar. Yolun üzerindeki küçük dalları hortumuyla çeker, küçük ağaçları devirir ve büyük ağaçların alçaktaki ağır dallarının etrafını dolaşır. Asya filleri bazen de binicilerine küçük şakalar yapar ve bu işi başardıkları zaman sevinçli sesler çıkarırlar. Filin zekâsı hakkında çok şey yazılmıştır. Muhakeme kabiliyetinin köpeğinkinden ve atinkinden üstün olduğuna işaret eden belirtiler çoktur. Yukarıda aktarıldığı üzere filler 30'dan fazla sesli komutu rahatlıkla öğrenebilmekte ve kendilerine söylendiğinde bu emirleri yapmak üzere harekete geçmektedirler. “TRT Belgesel” kanalında “HumanPlanet” adlı belgeselde günümüzde Hindistan’da fillere tomruk taşıyan *filbân*ların (fil sürücüsü, bakıcısı, eğitmeni) filleri 100’ü aşkın komut ile yönettiği anlatılmaktadır.⁷ Duarte Barbosa (1501-1516), Müslüman Gücerat Krallığı’nda gördüğü savaş fillerinin zekâsını şu şekilde betimlemektedir: “Filler öyle iyi eğitilmişlerdi ki savaşta nasıl görev üstleneceklerini biliyorlardı.”⁸ Ludovico Di Varthema (1503-1508), Hindu Narsinga Krallığı’na ait Besinegar şehrindeki savaş fillerinin eğitimleri, zekaları hakkında şu bilgileri vermektedir: Dünyadaki diğer hayvanlardan daha fazla zekaya sahip fil ile konuşmak için filin boynuna bir adam oturur. Filin boynuna oturan ona emreder: “İleri git” ya da “geri dön”, “buna vur”, “şuna vur”, “artık vurma” ve o sanki bir insanmış gibi anlar. Fakat herhangi bir anda geri kaçabilirler/çıldırabilirler, onları dizginlemek imkânsızdır. Bu durum için insanlar havai fişek yapmanın büyük ustasıdır. Bu hayvanlar ateşten büyük dehşet duyarlar ve bu vesile ile onlar bazen bu tür kaçmayı dizginleyebilirler. Fakat bu hayvan her durumda dünyanın en sağduyulu ve en güçlü hayvanıdır.”⁹

⁵ Michio Kaku, *Zihnin Geleceği (Bilimin Zihni Anlamaya ve Geliştirmeye Yönelik Arayışları)*, çev. Emre Kumral, Ankara: Odtü Yayıncılık, 2016, 67.

⁶ “Fil”.<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁷ “TRT Belgesel” kanalında 10.01.2016 tarihinde 21: 30’da yayımlanan İnsan Gezegeni Belgeseli (Human Planet, BBC).

⁸ Duarte Barbosa, *A Description of the Coasts of East Africa and Malabar in the Beginning of the Sixteenth Century*, translated by The Hon. Henry E. J. Stanley, London: Hakluyt Society, 1865, 55.

⁹ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, translated by John Winter Jones, Esq F.S.A., and edited by Percy Badger, London: Printed For The Hakluyt Society, 1863, 126-127.

Fillerin olağanüstü güç ve zekâlarının savaş alanında kontrol edilmesini sağlayan, aldıkları eğitimleridir. *Filbânlar*, bu devasa hayvanı sesli komutlar vererek, kulaklarının arkasına vurarak, askılarına dokunarak ve hatta tüm vücutlarından yararlanarak bir makine gibi kullanırlar. Fakat fillerin dövüşme içgüdülerinin, savaşta nasıl yönlendirileceği büyük bir sorundur. Savaşta binicilerin kontrolü kaybettiği anda alandaki her şey ve herkes tehlike altına girmiş demektir.¹⁰ Bu açıdan fillerin eğitimi ve terbiyesi ve savaş sırasında filin sırtındaki *filbânın* korunması çok büyük önem taşımaktadır. İlk Çağ'dan itibaren başta Hintliler olmak üzere, Gurlular, Afganlar, Güney Asya kavimleri, Persler, Sâsâniler, Hindistan ve Afrika'da kurulan Selevkoslar ve Ptolemaioslar gibi Helenistik Devletler, Kartaca ve Roma devletleri tarafından savaş fili kullanıldığı görülmektedir. Türklerde ise fil kullanımını İlk Çağ'da Akhunlar ile başlatılabilir. Daha sonra Türk-şâhiler, Gazneliler, Delhi Türk Sultanlığı ve ondan koparak Hindistan'da kurulan diğer Türk devletleri, Babürlüler, Harzemşâhlar, Selçuklular, Timurlular, Kadı Burhaneddin Devleti ve İran'daki Safevîler ve Kaçarlar gibi Türk devletleri ve Osmanlılar tarafından savaşta fillerden istifade edilmiştir. İngilizler 1868'deki Etiyopya Savaşı'nda toplarını 44 fil kullanarak taşımışlardır. II. Dünya Savaşı sırasında Uzakdoğu cephesinde İngiliz ve Fransız orduları fil kullanmışlardır. Bu savaşta Japon ordusu da nakliyat işlerinde filleri kullanmıştır. Çinliler, Burma'dan Çine gidecek olan askerî ikmal uçlarına benzin varillerini filler vasıtası ile yüklemişlerdir. Böylece fillerin İlk Çağ'dan günümüze kadar dünya tarihinde önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Fillerin taşıdığı söz konusu önemden dolayı bu makalede savaş hayvanı olarak fillerin yetenekleri ve kusurları ele alınacaktır.

Savaş Fillerinin Yetenekleri ve Güçlü Yanları

Hindistan'ın en önemli siyasetnâme yazarı olan Kautilya (M.Ö. 340-293), dev bedenli fillerin faydaları hakkında şu tespitite bulunmaktadır: “(Savaşlarda) kralların zaferleri esasen fillere bağlıdır; filler büyük bedensel yapıları ile sadece düşman ordusunun safını, tahkimatını ve kamplarını yok etme yeteneğine sahip değillerdir. Filler aynı zamanda da yaşam için çok tehlikeli olan işleri üstlenebilirler.”¹¹Narayana, en erken 1373 yılında yazdığı düşünülen¹² *Hitopadeşa* adlı siyasetnâme tarazındaki

¹⁰ Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

¹¹ Kautilya, *Kautilya's Arthashastra*, translated by R. Shamasastri, 66
https://archive.org/details/Arthashastra_English_Translation (23 Şubat 2017).

¹² Eserin el yazması nüshalarından birinde 1373 tarihi okunmakta ve böylece en erken XIV. yüzyılda yazıldığı ortaya

eserinde “Savaş” (Vigraha) başlığı altında hem fillerin faydalarını dile getirmekte hem de fil kullanımı hakkında şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Eğimli, sulu ve tepeleri bol yerleri fillerin yardımıyla geçmek gerekir. Yağmur mevsimi yaklaşırken fillerle ilerlemenin avantajlı olduğu söylenir. Akarsuların olduğu yerlerde gemiler ve fillerle savaşmalıdır.¹³ Zaman zaman düşmanın yiyecek, su, hayvan yemi, odun depolarına zarar vermek, siperlerini ve sarnıçlarını bozmak gerekir.¹⁴ Fil kralın ordusunda başrol oynar. Onun eşi ve benzeri yoktur; çünkü filin uzuvlarında sekiz çeşit silaha sahip olduğu söylenir.”¹⁵

Orta Çağ başlarında Kautilya ve Orta Çağ sonlarında doğru Narayana düşman istihkâmlarına, sarnıçlarına ve depolarına zarar vermek için başlıca fillerden yararlandığını dile getirmektedirler. Narayana, balçık arazilerden ve sulardan geçmek için de en iyi vasıtanın filler olduğunu haber vermektedir. Fillerin uzuvlarında 8 çeşit silaha sahip bulunduğunu ve savaşta bunlardan istifade edildiğini vurgulamaktadır. Fillerin sahip olduğu söz konusu doğal silahlar bu çalışmada örnekleriyle birlikte açıklanacaktır. Bir Asya fili, bir ton ağırlığında bir yükü kaldırabilir ve iki ton ağırlığında bir kütüğü sürükleyebilir. II. Dünya Savaşı’nda Japonların fillere, hayvan başına 4 ton yüklemek suretiyle nakliyat yaptıkları söylenmektedir.¹⁶ Fillerin gerektiğinde 4 tonluk yükleri taşıyabilmeleri; sırtlarında 20 kişi taşıyabildikleri hakkındaki rivayetleri anlaşılabilir kılmaktadır. Görüldüğü üzere filler, öbür yük hayvanlarından daha ağır yükleri taşıyabilir. Üstelik yükleri yalnız çekmeği değil itmeyi ve kaldırmayı da becerebilen tek hayvan fildir.¹⁷ Kısaca filler diğer hayvanlardan farklı olarak çekme kuvveti dışında itme ve kaldırma gücüne de sahiptirler. Günümüz ifadeleriyle bir benzetme yapmak gerekirse diğer binit hayvanları sadece arkadan çekişli iken filler hem önden hem de arkadan çekişli binitlerdir. Kısaca filler, vinç kabiliyetine sahip 4x4 arazi taşıtları gibidirler. Bu özellikleri ile filler, Hindistan’ın sık ormanlarında yol açmak ve her türlü ağır işi

çıkarmaktadır. Bkz. Narayana, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, çev. Korhan Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, VIII-XI.

¹³ Çünkü filler çok iyi yüzücülerdir. Mola vermeden 6 saat yüzebilirler. Filler, memelilerin en iyi ve en yorulmak bilmez yüzücüleridir. Bkz. Martin Saller, *Elephants A Cultural and Natural History (Original title: Der Elephant in Natur-und Kulturgeschichte)*, edited by. Karl Gröning, Könenmann/Germany 1999, 182-183.

¹⁴ Söz konusu zarar verme ve yıkma işi büyük ölçüde filler ile yapılıyor olmalıdır.

¹⁵ Narayana, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, 112-113.

¹⁶ “İkinci Dünya Savaşı’nın Asker Filleri”: <http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/ikinci-dunya-savasinin-asker-filleri/1279> (29.06.2019); “How Burmese Elephants Helped Defeat the Japanese in World War II”: <https://news.nationalgeographic.com/news/2014/09/140928-burma-elephant-teak-kipling-japan-world-war-ngoobooktalk/> (29.06.2019); Ayrıca fillerin çalıştırılması hakkında bkz. Saller, *Elephants A Cultural and Natural History*, 306-309.

¹⁷ “Fil”, *Temel Britanica*, c. 6, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 1992, 289-292.

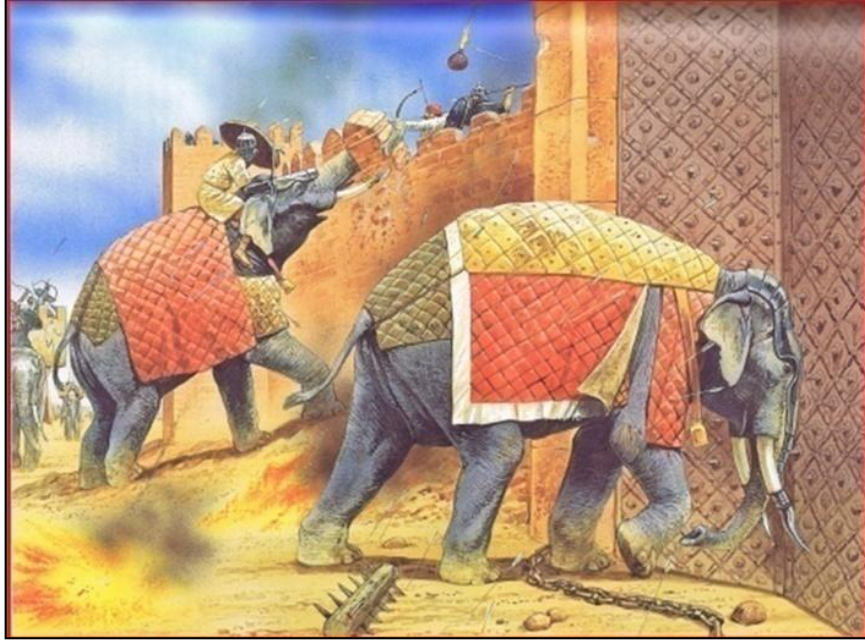
yaptırmak için vazgeçilemez hayvanlardır. Filler yük taşımadaki söz konusu kabiliyetlerinden dolayı askerî harekâtlarda sadece savaş hayvanı olarak yer almazlardı. Filler aynı zamanda taşımacılık ve nakliyat görevlerini de yerine getirirlerdir. Filler ağır yükleri sadece karada değil derin sularda da taşıyabilmekteydirler. Savaş için büyük cins filler tercih edilirken nakliyat için daha küçük cins filler tercih edilirdi. Hindistan’da filler 5 ton civarındaki ağırlıkları ve diğer yük hayvanlarında bulunmayan itiş güçleri ile surları yıkmak ve kale kapılarını kırmak, sık ormanlarda ağaçları devirerek yol açmak için canlı koçbaşı olarak kullanılmaktaydı. İnşaat faaliyetlerinde gerekli malzemeleri taşımak ve yerleştirmek için ve eski binaları yıkmak, düzlemek için filler kullanılmaktaydı. Söz konusu çalışmalar sırasında filler inşaat kamyonu, vinç, dozer ve balyoz niyetine kullanılmaktaydılar. Fillerin hortumlarından vinç olarak yararlanılmaktaydı.¹⁸ Fillerin dozer, vinç, balyoz ve koçbaşı işlevlerinde kullanılmasına dair pek çok örnek verilebilir. Örneğin Büveyhoğulları’ndan ‘Adûdüddeve, Bağadat’da vefat eden komutan Sebüktekin’in dev sarayını, civardaki evleri satın almak suretiyle iki misli daha büyütürken evleri yıktırmak ve toprağı tesviye etmek üzere filleri kullanmıştır.¹⁹ Gazneli Sultan Mahmûd’un 1002 Sistân seferinde, Sistân hâkimi Halef, Tâk Kalesi’ne çekildi. Gazneli ordusu fillerinin şiddetli saldırısına dayanamadı. Adamlarının fillerin ayakları altında ezildiğini gören Halef itaatini bildirerek kaleyi teslim etti (21 Aralık 1002).²⁰ Gazneli Sultan Mesud’un yeni sultan olduğu dönemde, kendisinden Rey kuşatması ve Kakûyîlere karşı taarruz için takviye güç olarak “seçme beş erkek fil ve duvar (sur) yıkan, kapı (kale kapısı) kıran beş de dişi fil” (پنج پیل نر خیاره و پنج ماده دیوار افکن دروازه شکن) istenildiği görülmektedir.²¹

¹⁸ “Delhi Türk Sultanlığı Devrinde Savaş ve Barışta Nakliyat, İnşa ve Yıkım Aracı Olarak Filler” başlığı ve açıklamaları için bkz. Umut Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018, 2: 1387.

¹⁹ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâmın Rönesansı*, çev. Salih Şaban, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, 37.

²⁰ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, 29.

²¹ Ebu’l-Fazl Muhammed bin Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Halil Hatîb Rehber, Tahran: İntişârât-ı Mehtâb, h.ş. 1384, 2: 621.

Resim 1: Hindistan'da Canlı Koçbaşı Olarak Fil Kullanımı.

Kaynak: Konstantin Nassov (text), Peter Dennis (İllustrated), War Elephants, Great Britain: Osprey Publishing, 2008, 12.

Gazneli Sultan Mesud'dan niçin “seçme beş erkek fil ve duvar (sur) yıkan, kapı (kale kapısı) kıran beş de dişi fil” istendiğini anlayabilmek için dişi ve erkek fil farkını bilmek gerekir. Fillerin savaştaki görevleri düşmanı kelimenin tam anlamıyla ezmek, düşman saflarını dağıtmaktır. Bu görevi yerine getirmek için daha saldırgan ve daha hızlı oldukları gerekçesiyle erkek filler kullanılır. En değerlileri ise yaşlı olanlarıdır. Deneyimli olan bu filler kendilerine daha fazla güvenir, düşman saldırılarından daha az korkar ve bu nedenle savaş alanında sarsılmaz bir biçimde durabilirler. Ayrıca öğrenmiş oldukları daha fazla sesli ve işaretli komut bulunur. 25 ile 40 yaşları arasındaki filler gücünün zirvesindedir; fakat zihinsel disiplinleri yaş ile birlikte gelişir.²²Savaşta saldırganlıklarından dolayı erkek filler tercih edilmekle birlikte komutan ve hükümdarlar binmek için dişi filleri tercih etmekteydiler. *Tarih-i Beyhakî*'nin birçok yerinde Gazneli komutan, emir ve sultanların özellikle dişi fillere (ماده پیل: mâde pîl) bindikleri belirtilmektedir.²³ Bunun sebebi erkek fillerde üreme dönemlerinde görülen bir nevi çılgınlık hali olan *mest* durumunun dişi fillerde görülmemesi olabilir.²⁴ Böylece

²² Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

²³ Ebu'l Fazl Muhammed bin Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, 1: 211; 2: 400-401; 3: 899, 902, 904, 956.

²⁴ Mest (Farsça: مست): Erkek fillerde görülen ve aşırı saldırgan davranışlar ile birlikte testosteron hormonunun salgılanmasında artış görülen periyodik bir durumdur. Testosteron normalin 60 katı kadar artabilir. En uysal fillerin bile mest durumunda insanlara ve diğer fillere karşı aşırı saldırgan olması bu durumdan çıkana kadar ayrılımlarını ve

dişi filler daha az saldırgan olmakla birlikte binicisini de daha az tehlikeye atmaktadırlar. Hediye verilirken de dişi fillerin tercih edilmelerinin nedeni bu olmalıdır. Gazneli Mesud, Gurgan ve Taberistan seferinde iki-üç *suvârinin* yan yana sığamadığı sık ormanlık arazilerde yol açmak için 10 fil kullanmıştır. Fillerin ağaçları devirerek ilerlemesi yolun açılmasını kolaylaştırıyordu.²⁵ Polonyalı Seyyah Judsz Tadeusz Krusinski, 1721-1725 yılları arasında bulunduğu İran'da²⁶ Afgan hükümdarı Mir Mahmut'un saldırılarına tanık olmuş ve fillerin Afganlar tarafından savaşlarda sağlam duvarları yıkmak için nasıl kullanıldığını bize şöyle aktarmıştır: Şah Tahmasb II, Feridun Han'a "Gülpend adlı şehre varıp, şehri güçlendirin" demiştir. Ordu orada kalıp, şehrin surlarını güçlendirmiş, hendekler kazılmış ve şehre bir saat mesafede topraktan hendek ve duvarlarla çevrili korunaklı bir hisar yapılmıştır. Afgan Han'ı Mir Mahmut, Gülpend şehrine vardığında şehrin etrafına derin hendekler kazılmış, hendeğin önüne ise sağlam bir duvar dikilmiştir. Afganlar beraberlerinde getirdikleri duvar uçuran -alem taşıyan (معلم) -فيل bir fil ile duvarı yıkıp, Gülpend'i ele geçirmişlerdir.²⁷ Delhi Türk Sultanlığı devrinde valiler, genellikle vergilerini fil sırtında başkente göndermekteydiler. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse zırhlı filler ganimet ve vergilerin taşınmasında günümüzün zırhlı nakliyat aracı işlevinde kullanılmaktaydı.²⁸ Filler ağır yükleri sadece karada değil derin ve hızlı akan akarsular üzerinde de taşıyabilmektedirler. Filler yukarıda zikredilen yetenek ve faydaları dışında diğer binit hayvanlarında bulunmayan doğal silahlara ve yeteneklere sahiptirler. Fillerin bu hususiyetlerinin incelenmesi savaş alanındaki üstünlüklerini tam olarak kavramaya olanak vermektedir. Bu nedenle mezkûr özellikler burada ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Fillerin güçlü ve geniş tabanlı ayakları en önemli üstünlükleri ve silahları arasındadır. Filler ayaklarının bu özellikleri sayesinde diğer hayvanların yolda kalıp eşyaları taşıyamadığı, yağmur ormanlarının balçık haline gelmiş topraklarında bile

izole edilmelerini gerektirmektedir. Dişi filler mest durumuna girmezler. Bkz. "Mest (fil)": [http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_\(fil\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_(fil)) (29.06.2019).

²⁵ Ebu'l-Fazl Muhammed bin Hüseyin Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, 2: 678-680; Güler Nuhoglu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilatı ve Kültür", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, 347-349; Cihan Piyadeoğlu, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, 2: 83.

²⁶ Judasz Tadeusz Krusinski, *İran Seyahatnamesi*, çev. Nahide Şimşir, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, 13-14.

²⁷ Judasz Tadeusz Krusinski, *İran Seyahatnamesi*, 20-22; Krusinski, *Sefername-i Krusinski*, mütercim Abdülrezzak Donbeli, nşr. Meryem Mir Ahmedî, Tahran: İntişârât-ı Tûs, h.ş. 1363, 74.

²⁸ Kansoy, "Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)", 2: 1387.

çok ağır yükleri kolaylıkla taşıyabilmekteydiler. *Râmâyana Destanı*'nda bu husus şöyle dile getirilir: "Fillerin bile geçemediği bataklıklar vardır."²⁹

Narayana, fillerin güçlü ve geniş tabanlı ayaklarına güvenerek *Hitopadeşa*'da ordu komutanlarına şu tavsiyelerde bulunulmaktadır: "Eğimli, sulu ve tepeleri bol yerleri fillerin yardımıyla geçmek gerekir. Yağmur mevsimi (Musonlar) yaklaşırken fillerle ilerlemenin avantajlı olduğu söylenir."³⁰ Naraya'nın yukarıdaki tavsiyesinde tepe benzeri dik yerlerde yükleri taşımak için en uygun hayvanın filler olduğu bilgisi de yer almaktadır. Fillerin güçlü ve geniş tabanlı ayaklarının neden önemli olduğunu Osmanlı tarihinde Hotin seferi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. II. Osman Han (Genç Osman), 7 Mayıs 1621'de İstanbul'dan çıktığı Lehistan (Hotin) seferinde Balkanlar'dan sonra bataklık alanlarda ilerledi ve bu sırada birçok hayvan telef oldu. Otağı taşıyan develer yolda kaldı. Bunun üzerine bu seferde orduya dâhil edilmiş olan dört adet fil bu işte kullanıldı.³¹ Babürlüler devrinde ordu ağırlıklarını ve mehter takımını taşımak için özellikle küçük fillerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Mesela Ekber devrinde mehter fillerin sırtında taşınmaktaydı. Cihângir Şâh (1605-1627), sahip olduğu filleri sayarken küçük fillerin ordu ağırlıkları ve mehter-hâne eshâbı ve sâ'ir levâzım-ı dâ'ire-i saltanatın nakline tahsis kıldıklarını aktarmaktadır.³² Babür ordusunda son derece büyük ağır toplar filler vasıtasıyla nakledilirdi. Evrengzîb (1658-1707) ordusunun en gerisinden genelde pirinçten dökülmüş, öküzler ve filler tarafından çekilen 70 ağır top gelirdi.³³ 1719'da toplar o kadar büyüktü ki, Lord Şampiyon isimli bir tanesi 40 kiloluk gülle fırlatıyor ve çekilebilmesi için "dört büyük fil ve 1.400 öküz gerekiyordu." Kale açıcı adındaki, 50 kiloluk gülle atabilen diğer bir topu çekmek için ise 4 fil ve 17.00 öküz gerekiyordu.³⁴

²⁹ Valmîki, *Râmâyana*, çev. ve özetleyen Korhan Kaya, Ankara: İmge Yayınevi, 2002, 84.

³⁰ Narayana, *Hitopadeşa*, 112-114.

³¹ Ahmet Önal, "2. Ünite - Büyük Buhran (1593-1623)", *Osmanlı Tarihi (1566-1789)* içinde, editör Erhan Afyoncu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, 47-48; John M. Kistler, *War Elephants*, Westport, Connecticut, London: Praeger Publishers, 2006, 220.

³² Nürü'd-Dîn Cihangîr Şâh, *Târih-i Selîm Şâh*, çev. Nevres-i Kadîm, haz. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, 62.

³³ Christon I. Archer v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirkıran, İstanbul: Tüzm zamanlar Yayıncılık, 2006, 180.

³⁴ Archer v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, 183.

Resim 2: Babürlüler Devrinde Fillerin İtiş Gücü Sayesinde Ağır Topların Taşınması (18. yüzyıl ortaları, Kota).

Kaynak: "Elephants pushing cannons drawn by bullocks":

http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/sort_by/date/sort_order/asc/per_page/25/offset/0/object/12423 (11.07.2019); "Ashmolean Museum": <https://tr.pinterest.com/pin/206743439114004572/> (11.07.2019).

Resim 3: Babürlüler Devrinde Fillerin İtiş Gücü Sayesinde Ağır Topların Taşınması (18. yüzyıl ortaları, Kota).

Kaynak: "Elephants pushing cannons drawn by bullocks":

<http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/921/object/12424> (11.07.2019); "Ashmolean Museum": <https://tr.pinterest.com/pin/206743439114004577/> (11.07.2019).

Hindistan'da önemli bir hâkimiyet alanı kurmuş olan İngilizler de toprakların naklinde filleri kullanmaktaydı. Hem de filleri bu iş için Etiyopya gibi Hint Okyanusu ötesinde mevkilere bile naklettiler. Kendini Etiyopya'nın imparatoru ilan eden II. Tewodros'un 1860'tan itibaren Batılılar ile arası açıldı. 1864'te de gönderilen İngiliz heyetini Magdala Kalesi'ne Hapsetti.³⁵ Kraliçe Victoria, Hindistan'daki Britanya ordusuna askerî operasyon görevini verdi. Ordu 13.000 Britanyalı ve Hintli asker, 26 bin sivil personel ve toprakları taşımakla görevli 44 fil ile yola çıktı. Magdala Kalesi önünde esas savaşı İngiliz ordusu kazandı Habeş İmparatoru II. Tewodros intihar etti (9 Nisan 1868).³⁶Fillerin kocaman bacakları ve muazzam cüsseleriyle önlerine gelen *piyâde* (yaya asker) veya *suvâri*leri (atlı asker) ezmeleri de başka bir kabiliyetleridir. Timur'u ziyarete gelen İspanyol elçi Clavijo, fillerin bu özelliğini şöyle dile getirmektedir:

“Bu gün, fillere birçok oyunlar oynatıldı. Öncelikle fillerle atlar yarıştırdı. Filler, birden bire koşmaya başlayınca yer sanki ayakları altında sarsılıyordu. Gerçekten fillerin hamlesine karşı duracak bir insan veya bir hayvan hayal edilemez. Çatışmada bir fil bin *piyâde*ye bedel sayılır. Çünkü filler, bir hamle yaptıkları zaman her rastladıklarını çiğneyip geçiyorlar. Özellikle yaralandıkları zaman daha fazla şiddet ve dehşet verici bir hızla savaşıyorlar. Fillerin dişleri, sadece yukarıya doğru uzadığından dişleri kesiliyor ve uçlarına kılıç gibi silahlar dikiliyor. Filler, bunlarla her tarafa saldırıyor ve ortalığı kasıp kavuruyorlar.”³⁷

Saatte 18 km. hıza ulaşabilen 5/7 tonluk fillerin önünde kim durmayı tasavvur edebilir.³⁸ Hatta saldırı sırasında saatte 30 km. hıza ulaşabildikleri söylenmektedir. Fillerin sâfî kuvvete dayanan bu saldırısı karşısında sağ kalmak zordur; kalanlar ise dört bir yana dağılmak durumunda kalır.³⁹ Dolayısı ile fil hücumuna uğrayanların sonu genellikle ezilerek ölmektir. Savaşta çeşitli silahlarla yaralan askerlerin savaşa devam etme ve iyileşme şansı vardır. Fakat fil tarafından ezilen, kemikleri kırılan savaşçıların bir daha savaşa devam etmesi mümkün değildir. Ayrıca çok sayıda fil tarafından

³⁵ Levent Öztürk, “Etiyopya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995, 494-495.

³⁶ George Childs Kohn, *Savaş Sözlüğü*, Ankara: Doruk Yayınevi, 2006, 313; “İngiliz-Habeş Savaşı 1868”: <https://ingiliztarihi.com/node/71> (28.06.2019).

³⁷ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Köprü Kitapları, 2016, 196-197.

³⁸ Filler hem ileriye hem de geriye doğru hareket edebilirler ancak zıplayamaz, tırıs ya da dörtnala gidemezler. Hareket ederken biri yürüme diğeri de koşma sayılabilecek iki hız kullanabilirler. Hızlı hareket eden filler ön ayaklarıyla koşuyor, arka ayaklarıyla yürüyor gibi görünürler ve yaklaşık saatte 18 km'lik bir hıza ulaşabilirler. Bkz. “Fil”:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>;“Fil”:<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWwEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

³⁹ Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

gerçekleştirilen böyle bir hamle düşman safını tamamen yarmakta ve düşmanın savaş düzenini ve dolayısı ile mücadele imkanını altüst etmektedir. Nicolo Conti (Hindistan'a seyahati 1420-21), fillerin geniş tabanlı ayaklarının bir başka faydasını şu şekilde açıklamaktadır: “Bu hayvan o kadar zeki ki, savaşta sıklıkla sırtında taşıdıklarını [savaşçıları] incinmekten korumak için düşmanın ciritlerini ayağının tabanı ile karşılar.”⁴⁰

Fillerin en önemli kabiliyetlerinden birisi de çok usta uzun mesafe yüzücüleri olmalarıdır. Filler suyu çok sever, yüzmeye âşıktırlar. Memeliler içerisinde en uzun mesafe yüzücüleri ve yorulmaz yüzücülerdirler. Güney Asya sahillerinde ana kara yakınlarındaki bir adaya yüzmek veya açık denizde adadan adaya yüzmek filler için güç değildir. Su fillerin hacimli vücutlarını destekler; hızla suyun altında yüzerken ayaklarını döndürebilirler, hortumları şnorkel olarak hizmet eder. Filler suda 30 mil kat edebilirler.⁴¹ Suda dibe değmeden altı saat kadar yüzebildikleri, bir kerede 48 km mesafe kat edebildikleri ve 2,1 km/s hız yapabildikleri kaydedilmiştir.⁴² Narayana, *Hitopadeşa*'da fillerin yüzmeye kabiliyetleri dolayısıyla akarsuların olduğu yerlerde gemiler ve fillerle savaşılmasını tavsiye etmektedir.⁴³ Filler üstün yüzmeye yetenekleri sayesinde azgın nehirler üzerinden orduların ve teçhizatlarının naklinde çok önemli roller üstlenmekteydiler. Delhi Türk Sultanlığı tarihinde fillerin suda nakliyat aracı olarak kullanılmasına dair pek çok örnek verilebilir. Mesela Sultan Muhammed Şâh (1325-1351), Aynü'l-mülk isyanını bastırmak için Ganj'in karşı sahiline geçtikten sonra geri dönüşü İbni Battûta tarafından şöyle aktarılır: “Milletin kalabalıklığı, gemilerin azlığı nedeniyle hükümdar nehri geçmek için fazla bekledi. Nihayet tüm eşya ve hazinelerini fillere yükleyerek karşı kıyıya vardı. Yük taşımak için devlet adamlarına filler vermiş, bana (İbn Battûta) da bir tane göndermişti. Eşyalarımı bununla taşıdım. Hükümdar bizi beraberine alarak Behrâyic şehrine hareket etti.”⁴⁴ Metinden anlaşıldığı kadarıyla yükler nehirden yüzen fillerin sırtında geçirilmiş ve karada da fil sırtında taşınmaya devam edilmiştir.

⁴⁰ Nicolo Conti, “the Travels of Nicolo Conti”, *India of the Fifteenth Century (Being a collection of Narratives of Voyages to India, in the Century Preceding the Portuguese Discovery of the Cape of Good Hope; from Latin, Persian, Russian, and Italian Sources, Now first Translated into English)* içinde, translated by Poggio Bracciolini, London: Hakulty Society, 1857,12.

⁴¹ Saller, *Elephants A Cultural and Natural History*, 182.

⁴² “Fil”:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>; “Fil”:<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁴³ Narayana, *Hitopadeşa*, 112-113.

⁴⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 2: 709-710, 715.

Delhi Türk Sultanlığı ordusu tarafından filler azgın akan nehirlerden geçerken suyun akışını yavaşlatmak ve suya kapılan askerleri kurtarmak için de kullanılmaktaydı. Bu husus Şems Sirâc Afif tarafından şöyle nakledilmektedir:

“Sultan Fîrûz Şâh [Tuğluk] (1351-1388), Kûsî (suyunun) 100 *korure* yukarı tarafına gitti... Şerefli râviler bu aciz tarihçiye rivayet ettiler ki su kuvvetli akıyordu. 500 *menlik* [= 1.500 kg.lık] bir taş yuvarlanan çanak çömlek gibi gidiyordu.⁴⁵ Bununla birlikte bu mahalde o müstesna padişâh derinliğin aşağı ve yukarı tarafına filler durdurulsunlar böylece ordu milleti kolaylıkla geçebilsin (diye) ferman buyurdu. Filler yukarı tarafa suyun kuvvetini azaltmak için durduruldular. Her kim suya batarsa halata tutunsun diye sağlam halatlar fillere bağlanıp suyun aşağı tarafı (da) tutuldu. Bununla birlikte sultanlık ordusu Rabbanî yardımıyla Kûsî suyunu geçti.”⁴⁶

Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk’un Kûsî suyunu geçerken aldığı önlemin tesirini anlayabilmek için fillerin ağırlığının 5 ton civarında olduğunu ve orduda bu sefer esnasında 470 civarında fil bulunduğunu hatırlamak gerekir. Filler burada dalgakıran işlevi görmüşlerdir. Fillerden teşkil edilen canlı dalgakıran engeline rağmen suya kapılan savaşçılar için ise suyun aşağı mecrasına durdurulan filler cankurtaran işlevi görmüşlerdir. Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk’un uyguladığı bu yöntem İlk Çağ’da Romalılar tarafından atlar yardımı ile yapılmaktaydı. Bununla birlikte Muson yağışlarının yağdığı Hindistan’da bu yöntemi atlar ile uygulamanın imkânı yoktur⁴⁷. Babürlüler devrinde nehirler üzerinden ordunun nakli için fillerden istifade edilmekteydi. Sultan Babür, fillerin yüzme becerileri ve nakliyat vasıtası olarak kabiliyetleri hakkında şu malumatı vermektedir: “Filin bazı meziyetleri vardır. Büyük, derin ve hızlı sulardan çok yükle kolayca geçer bir de dört beş yüz adamın çektiği top arabasını üç dört fil kolayca çekip gider.”⁴⁸

⁴⁵ Bu olay nehirlerin akış hızını tespit etmek için belli ağırlıktaki taşları attıklarını göstermektedir.

⁴⁶ Şems Sirâc Afif, *Tarih-i Fîruzşâhî*, nşr. Vilâyet Hüseyin, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, h.ş. 1385, 110-111.

⁴⁷ Bu yöntem Flavius Vegetius Renatus tarafından Roma İmparatoru Theodosius’a adadığı tahmin edilen 4. yüzyılda yazılan *De Re Military (Savaş Sanatı)* adlı eserde şu şekilde anlatılmaktadır: “Nehirleri geçerken dikkatsiz davrananlar sık sık ciddi tehlikelere maruz kalırlar. Zira akıntı ok şiddetliyse veya nehir debisi çok genişse yük hayvanlarının, seyislerin ve hatta bazen zayıf savaşçıların bile boğulması işten bile değildir. Bu sebepten, bir sığlık keşfedildiğinde iki suvâri hattı, aralarında piyadelerin ve yük hayvanlarının geçip gitmesi için seçkin atlarla birlikte yeterince boşluk bırakacak kadar birbirlerine paralel bir şekilde sıralanır. Üsteki hat akıntının şiddetini kırırken alttaki hat da suya kapılıp sürüklenenleri toplar ve karşıya geçirilir. Fakat akıntı piyadelerin de süvarilerin de geçişini imkansız kılacak kadar derin olduğunda, eğer ki nehir düz bir araziden akıyorsa birçok kanal kazılarak parçalara ayrılabilir ve bölündüğünde kolayca aşılabilir.” Bkz. Flavius Vegetus Renatus, *Roma Savaş Sanatı (De Re Military)*, Latince aslından çev. Samet Özgüler, Kutsi Aybars Çetinalp, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, 95.

⁴⁸ Gazi Zahirreddin Muhammed Babür, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kocabalı Yayın Evi, 2006, 481.

Babürlü hükümdarı Ekber bazen tehlikeli sulardan fil sırtında yüzerek geçmiştir. Bunlardan birisi de Hân Zemân ile savaşıdır. Ekber, hasmı Hân Zemân'ın Gong (Ganj)'ı geçtiğini duyunca, Manikpûr'daki geçiş yerine geldi. Hazırda gemi olmadığından her ne kadar emirler engel olmaya çalışılırsa da kabul etmeyip Sender (سندر) adındaki hızlı yüzen bir fil üzerinde binip, Ganj'ın kahredici sularına girdi. Tesadüfen, talihinin yardımıyla sığ olan bir yer ona denk geldi, filin yüzmeye ihtiyacı olmadı ve padişah bazı namlı filler ve yüz süvariyle birlikte sudan geçti. Zilhicce'nin başında Pazartesi gün 974 / 9 Temmuz 1567'te öncüler arasında çatışma başladı.⁴⁹ Bu olay *Ekbernâme*'de aşağıdaki iki minyatür ile resmedilmektedir.

Resim 4: Ekber'in 1567 Yılında Han Zeman'ın Peşinden Ganj Nehrini Udiya adlı filin Sırtında Geçışı (Jegan tarafından tasarlandı ve Nand Gwaliari tarafından boyandı, Ekbernâme, V&A Museum).

Kaynak: "Akbar crossing the Ganges on his elephant Udiya, in pursuit of the rebels Khan Zaman and Bahadur Khan, 1567

from the Akbarnama": http://warfare.net.au.net/Moghul/Akbar/1567-Akbar_crossing_the_Ganges_on_his_elephant-Akbarnama.htm (28.06.2019).

Babürlü hükümdarı Cihângîr Şâh, hatıralarında Lahor yakınlarında çoşkun akan bir nehirden kavî filler ve güçlü atların sırtında nasıl geçtiklerini şöyle anlatmaktadır: "Üç gün üç gece devamlı yağmur yağıp çöl ve kıyı Umman denizine çevirdiğinden harekete mecal kalmadı. Üç günden sonra bir miktar yatıştığında göçüp Kalnîr dedikleri nehrin kenarına yerleştik. Mezkûr nehir rüzgârın süratinden

⁴⁹ Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterâbâdî, *Târîh-i Firîşte*, nşr. Muhammed Rezâ Nasîrî, Tahran: Encümen-i Âsâr-i Mefâhir-i Ferhengî, h.ş. 1387/2009, h.ş. 1388/2010, 2: 183-184.

kabardığından ve akıntının süratiyle geçiş yolunu tıkadığından bir gün daha bekledikten sonra şöyle ferman eyledim ki, “kavî filleri ve tevânâ atları olanlar nehri yeldirip öte cânibe geçsinler; olmayanlar tuğyân u cereyâna hiffet gelinceye dek sabr edip sonra sühuletle gelip orduya mülâkî olsunar.”

“Gerçekten de kavî fili ve tevânâ atı olanlar yeldirip geçtiler. İçlerinden bir azı o yerde ani ölüm şerbetini içtiler. Boğularak helak olanlardan Mîrzâ Rüstem’in küçük oğlu nehrin geçiş güzergâhını yanılıp iki mızrak derinliği olan bir tarafa at salmış. Su akıntısının şiddeti ve toyluk sonucu ortaya çıkan korku ve ızdırıp dizgini elinden almış (atın dizginleri düşürmüş).”⁵⁰

Görüldüğü üzere fırtına ve sağanak yağışlar sonucu akıntı şiddeti çok artan ve suları kabaran büyük nehirlerden ancak güçlü filleri ve atları olan askerler geçebilmektedir. Böyle yerlerden geçerken süvariler için atların fillere göre daha büyük tehlike arz ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle de padişahlar bu tip akarsuları fil sırtında geçmeyi tercih etmektedirler. Fillerin en önemli savaş vasıtalarından biri de dişleri olmuştur. Filin hortumunun iki tarafında, üst çenesinde iki büyük dişi vardır; bu dişleri dayayarak duvarları ve ağaçları zorlayıp yıkar. Vuruşma veya herhangi zor bir işi de bu dişlerle yapar.⁵¹ Hindistan’da savaş fillerinin dişlerinin demirle/çelikle kaplanıp üzerine de zehirli hançer, kılıç vb. kesici aletler takıldığı görülmektedir. Timurlular devri müverrihi İbn-i Arabşah, fildişlerinin düşman üzerindeki etkisini şöyle açıklamaktadır: Fillerin dişleri mızrak gibi yutakların yolunu tutabilmekte; kılıç gibi adamların ve büyüklerin göğsüne oturmaktadır.⁵²

Resim 5: Yutak ve Sinelerin Yolunu Tutan Fil Dişleri (Ekbernâme, Sanatçı: Miskina).

Kaynak: “Painting Miskina”: <http://collections.vam.ac.uk/item/O9532/painting-miskina/> (23.06.2019).

⁵⁰ Nürü’ d-Dîn Cihangîr Şâh, *Târîh-i Selîm Şâh*, 181.

⁵¹ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, 481.

⁵² İbn Arabşâh, *Zendegânî Şegeft Aver-i Timur (Acaib el-makdur fi nevaib Timur)*, çev. Muhammed-Ali Necâfî, Tahran: İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1977, 101.

Fillerin doğal silâhlarından biri de yer fıstığına zarar vermeden kabuğunu kırabilecek kadar hassas ve bir ağacı kökünden sökebilecek kadar kuvvetli olan hortumlarıdır. Hortumları ile 350 kg. kadar yükleri havaya kaldırabilmektedirler.⁵³ Filler güçlü hortumları ile etraflarındaki insanları kapıp fırlatabilmektedirler. Tâcuddîn Debîr, fillerin hortumları ile insanları kapıp havaya fırlatmasını şu şekilde betimlemektedir: “Saf kıran filler ki... çevgân [sopası] benzeri hortumu ile taburun başlarını top gibi hava üzerinde uçuruyordu.”⁵⁴ Bu ifadelerden fillerin hortumları ile kaptıkları savaşıları çevgân topu gibi havaya doğru fırlattıkları anlaşılmaktadır. Filler insanları havaya fırlatmalarının yanı sıra atıyla birlikte suvârisini bile çekebilmektedir. Nitekim Babürlülür devri eseri *Âîn-i Ekberî*'de *mest* halindeki bir filin hortumu, atı ile birlikte süvariye çeker kaydı yer almaktadır.⁵⁵ File savaş çalgıları ve ilaç ile de mestlik durumu verilebilmektedir.

Resim 6: Fillerin Düşman Suvârisi ve Atını Hortumlarıyla Kemet Gibi Kapıp Fırlatması.

Kaynak: “Index of/old/culture/images (battles.jpg)”: <https://www.allaboutsikhs.com/old/culture/images/> (22.06.2019).

⁵³ Fil hortumu soluma, koku alma, dokunma, tutma ve ses çıkarma gibi çeşitli işlevlere sahiptir. Filin koku alma duyusu tazınınkinden dört kat daha güçlüdür. Hortumun güçlü sarma ve bükme yapabilme yeteneği besin toplamasına, diğer fillerle gürleşebilmesine ve 350 kg.'a kadar ağırlık kaldırabilmesine olanak tanır. Bir fil hortumuyla yer fıstığına zarar vermeden kabuğunu kırabilir, 7 m.'ye ulaşan yüksekliklerdeki nesnelere erişebilir ve çamur ile kum altında su arayabilir. Fil, hortumuyla içmek ya da vücuduna püskürtmek için su çekebilir. Yetişkin bir Asya fili hortumu ile 8,5 litreye kadar su tutabilir. Suyun dışında vücutlarına toz ve ot da püskürtürler. Suyun altındayken hortumunu şnorkele benzer şekilde kullanıp, nefes alıp verebilirler. Bkz. “Fil”: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>; “Fil”: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁵⁴ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, edited H. Blochmann, Calcuta: The Asiatic Society of Bengal in The Bibliotheca Indica, 1872 (Reprint 1993), 1: 139-140.

Filler, hortumları ile düşmanın çetr ve sancaklarını ele geçirerek onların hezimete uğramalarını sağlamaktaydılar. Filler hortumlarını kol ve el gibi kullanabilmekte ve ağır savaş araç-gereçlerini kaldırıp yerlerine yerleştirebilmekteydiler. Bu nedenle Delhi Türk Sultanlığı ve Timurlular devrinde inşaat faaliyetlerinde, dev sütunların taşınması ve yerlerine yerleştirilmesinde fillerden istifade edildiği görülmektedir.⁵⁶ Muhtemelen askerî inşaat ve istihkâm faaliyetleri sırasında da fillerden bir vinç gibi istifade edilmiş olmalıdır. Eğitimli filler hortumlarına yerleştirilen kılıç, mızrak ve gürzleri bir savaşçı gibi düşmana hamle etmek için kullanabilmekteydiler. Bu hususa işaret eden tarihi kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan birisini, 1470-1472 yılları arasında Güney Hindistan'da Behmenî Sultanlığı'nı ziyaret eden Rus seyyah Afanayis Nikitin sunmaktadır. Afanayis Nikitin, Behmenî Sultanlığı topraklarında katıldığı bir bayram töreninde gördüğü 300 fil hakkında şu betimlemeleri yapmaktadır: "Her filde iki alâmet vardı; biri dişlerine geçirilen 1 kantar ağırlığındaki büyük kılıç, diğeri ise hortumuna bağlanan ağır demir topuzdu."⁵⁷ Fillerin hortumlarına ve dişlerine yerleştirilen söz konusu silahlar sadece törensel değildi. Filler bu silahları düşmanlara karşı kullanmaktaydılar. Fillere bu silahları nasıl kullanacakları filbânlar tarafından öğretilmekteydi. Osmanlı payitahtı İstanbul'a XV. ve XVI. yüzyılda gelen seyyah ve elçiler bakıcıların emir vermesiyle Osmanlı Sultanlarına ait fillerin hortumunda tuttuğu sopa ile bakıcısıyla eskrim yapabildiğini aktarmaktadırlar.⁵⁸ Seyyahların bu kaydı fillere hortumlarına yerleştirilen silahları kullanmayı öğrettiklerini göstermektedir. Babürlüler devri müelliflerinden Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî' de benzer hususları haber vermektedir. Bildirdiğine göre fillere yere düşmüş eşyayı (kılıç, yay ve tüfekleri) havaya kaldırıp filbânına vermeyi öğretiyorlardı. Bazen onların hortumuna kılıç veya nîze (mızrak) bağlanmaktaydı.⁵⁹ Fillerin hortumlarına kılıç ve mızrak gibi hücum silâhları bağlanması aynı zamanda bu silahların nasıl kullanıldığının öğretildiğini de göstermektedir. Fillerin son bir silâhı daha vardır o da sesleri ve kokularıdır. Filler sakın sakın dururken, görünüşe bakılırsa, sindirim sistemlerinin eseri olan gök gürültüsüne benzer bir ses çıkarırlar. Bu ses 400

⁵⁶ Şerefeddîn 'Ali Yezdî, *Zafernâme*, nşr. Seyyid Said Mir Muhammed Sâdık, Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1387, 1: 936, 988; Simon Dgby, *War-Horse and Elephant In The Delhi Sultanate A Study Of Militari Supplies*, Oxford: Orient Monographs 1971, 81-82.

⁵⁷ Afanasiy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Serkan Acar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 23.

⁵⁸ Feza Günergün, "Türkiye'de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri. Prof. Dr. Ferruh Dinçer'in 70. yaşı anısına*, (2006): 185-218; Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, 129-130.

⁵⁹ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âin-i Ekberî*, 1: 128; Âne Mârî Şimel, *Der Kalemrovi-ye Moğül*, mütercim Feramorz Necid Simyeî, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, h.ş. 1386, 254-255.

metre uzaktan duyulur. Fakat fil yakınlarda bir düşman varlığı sezerse, yerini belli etmemek için bu sesi derhal durdurur.⁶⁰ Bağırımları yüksek tonda bir borazan sesini andırır. Dövüşen filler kükrer ve haykırırlar, bu sesler⁶¹ düşman atlarını ürkütüp, askerlerinin yüreklerine korku salar ve sonuçta düşman ordusunun düzeni bozulur. Atlar ve develer bu seslerden korktuklarından hasımlarına hamle edemezler. Ayrıca atlar ve diğer binitler fillerin kokusunu yadırgayıp çabucak paniklerler.⁶² Dolayısı ile fillerin koku ve sesine alıştırmamış binitler korkularından hamle yapamamakta ve hasmın hücum gücü kırılmaktaydı.

Delhi Türk Sultanlığı devri şairlerinden Emir Hüsrev Dihlevî, aşağıda yer verilen beyitlerinde fillerin tek başına seslerinin bile korku uyandırmaya yettiğini şöyle dile getirmektedir:

Fillerin safi felaket bulutlarının safi gibi * Her bir bulut, fırtına tavrılı saldırı şimşeği (gibi),

Kendisi değil filin narası görkemli bir dağ gibi * Üzerindeki *bergustvân* (zırh)ı dağ üzerinde bulut gibi.⁶³

Fillerin savaştaki en önemli üstünlüklerinden biri de devâsâ cüsseleri ve boylarıdır. Asya filleri, 2,5-3 metreye varan omuz yükseklikleri ile *suvârisine*, üzerindeki okçu ve diğer savaşçılara savaş alanına hâkim, rakiplerine egemen ve korunaklı bir konum sağlamaktadır. Muazzam büyüklükteki cüsseleri ise rakiplerin ve hayvanların kalbine korku salmaktadır. Düşman saflarını rahatça yarıp yollarına devam edebilmektedirler. Bu özellikleri ile de komutanlar için savaşın seyrinin rahatça izlenebileceği ve emirlerin verilebileceği güvenli bir binit olmaktadır. Bu husus, ünlü İslâm coğrafyacısı el-İdrîsî tarafından da vurgulanmaktadır. el-İdrîsî (doğumu 1165), bir filin sırtı ne kadar yüksekse değerinin de o kadar arttığını belirtmektedir.⁶⁴Fillerin diğer bir üstün yanı da 2,5 cm kalınlığındaki sağlam derileridir. Filler, atlardan farklı olarak

⁶⁰ “Afrika Fili”: <http://hayvanansiklopedisi.blogspot.com/2007/10/afrika-fili.html> (28.06.2019).

⁶¹ Filler genellikle gırtlaktan olmak üzere, bir kısmı da hortum tarafından değişikliğe uğrayan çeşitli sesler çıkarırlar. Belki de bu seslerin en bilineni, uyarıldıklarında, tehlike altında olduklarında ya da saldırı esnasında çıkardıkları boru benzeri sestir. Dövüşen filler kükrer ve haykırırlar. Yaralı olan filler ise böğürür. Hafif uyarıldıklarında uğultu gibi düşük frekanslı titreşimlerden oluşan ve kısmen infrasonik sesler çıkarırlar. İnfrasonik seslerle en çok 10 km civarında bir mesafede haberleşebilirler. Bkz. “Fil”: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil> (22.06.2019); “Fil”: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaW Eub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁶² Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

⁶³ Beyitlerin orijinal metni:

صف پیلان جوصفَ ابرآزار * هر ابری، برق حمله، باد رفتار
نه حود هو پیل جون کوهی با شکوه * برو برگستوان چون ابر بر کوه
Bkz. Emir Hüsrev Dihlevî, *Mesenevî-yi Tuğluknâme-i Hüsrev Dihlevî*, nşr. Seyyid Hâşimî Ferîd Âbâdî, Urengâbâd, Dekken: Ârdû Basımevi (مطبع ارنو), h.ş. 1352/1933, 92.

⁶⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 664'de 4. dipnot.

mızraklarla kolay kolay durdurulamazlardı. Fillerin kalın derisi de öldürülmelerini ya da etkisiz kılınmalarını oldukça zorlaştırırdı.⁶⁵ Vücutlarının çelik zırh ve üç kat aba ile kaplanması yaralanmalarını ve öldürülmelerini çok daha zor hale getirmekteydi. Fillerin Clavijo tarafından haber verilen bir meziyeti de şudur: “Bir fil iki gün yürüyüşe katlanabilir ve bu süre zarfında bir şey yemese de dayanıklılık gösterir. Özellikle savaş sırasında bir fil, üç gün bir şey yemeden savaşabilir.”⁶⁶ Fillerin kabiliyetleri ve üstün yanları hülasa edilecek olursa bu devasa hayvanlar muazzam cüsseleriyle her türlü savaş malzemesinin naklini ve ulaşımını kolaylaştırırdı. Düşmanları ve binitlerini cüsseleri, sesleri ve kokuları ile ürküterek hamle edemez hale getirirlerdi. Önlerine gelen *piyâde* veya *suvâri*leri ayaklarıyla ezer, dişleri ile parçalar, hortumlarıyla kapıp fırlatırlardı. Surları ve kale kapılarını yıkar ve yolu kapatan ağaçları ordunun rahatça geçebilmesi için kaldırırlardı. Yerine göre sık yağmur ormanlarında ağaçları devirerek orduya yol açarlardı. Savaşta ok, kılıç vb. silâhlarla yaralanan askerlerin savaşa devam etme ve iyileşme şansları vardı. Ama filin hortumu ile 35-40 metre uzağa fırlatılan, fil dişlerindeki zehirli hançerler ile doğranan ve filin ayakları altında ezilen, kemikleri kırılan askerlerin yaşama ve bir daha savaşa devam etme şansları yoktu. Dolayısıyla filler düşmana çok fazla zarar verebilmekte ve düşman ordusunun zihninde muazzam derecede yıkıcı psikolojik etkiler meydana getirebilmekteydiler. Görüldüğü üzere diğer binek hayvanlarından hiçbirisi bu imkânlarla sahip bulunmamaktadır. Sahip oldukları özelliklerden dolayı filler savaşlarda diğer binek hayvanlarından daha üstün tutulmaktaydılar. Savaşta vazgeçilemez bir konuma yükselmekteydiler. *Ekbername*'den alınan aşağıdaki minyatürde fillerin söz konusu yeteneklerinden bazılarını görmek mümkündür.

⁶⁵ Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

⁶⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, 197.

Resim 7: Fillerin Saldırısına Uğrayan Savaşçılar (Ekbernâme, Sanatçı: Miskina).

Kaynak: "Painting Miskina": <http://collections.vam.ac.uk/item/O9532/painting-miskina/> (23.06.2019).

Savaş Fillerinin Dezavantajlı ve Zayıf Yanları

Filler sahip oldukları bütün üstün yanlarına ve kabiliyetlerine karşın bazı zayıf ve dikkat edilmesi gereken özelliklere de sahiptirler. Bundan dolayı savaş fili kullanmanın bazı dezavantajlı ve tehlikeli yönleri de bulunmaktadır. Fillerin en hassas, tehlikeye en açık ve yaralanmaya en müsait yeri, en ince uzvu olan hortumlarıdır. Hortumları kesilen filler etkisiz hale gelmektedir. Hortumları dıştan kalın ve iyi korunmuş olmasına rağmen içi şaşılacak derecede naziktir. Filler özellikle hortumlarını sert darbelerden korumaya çok dikkat ederler. *Târih-i Tâberî*'de Sâsânîler ile yapılan Kadisiye Savaşı dolayısıyla fillerin en hassas ve zayıf yerlerinin hortumları olduğu şu şekilde anlatılmaktadır: Müslümân olan İranlılardan, Şapur'un elindeki fillerle mücadele için en hassas ve zayıf yerleri soruldu. Onlar da gözleri ve hortumlarıdır, buralara zarar verilirse filler hiçbir şey yapamazlar cevabını verdiler. Bunun üzerine Müslümânlar fillerin göz ve hortumları üzerine saldırdılar ve filleri alt ettiler.⁶⁷ Gazneli Devleti savaşçılarının fillerin hortumlarına saldırarak bu zaafıtan istifade ettikleri görülmektedir. Bu hususta Gazneli Sultan Mahmud'un 394/(1003/1004) yılında Nârdîn/Nandana Kalesi'nde Raca Terûçenpâl (تروچنپال) ile savaşı örnek olarak gösterilebilir. Çarpışmalar sırasında raca ordusundaki fillerin her saldırısında Gazne ordusu cesurları ok ve *zûbîn* (demirden kısa, kalın, fırlatma mızrağı) darbeleriyle hepsinin hortumunu gırtlaklarına şişlerler.⁶⁸

Timur da Delhi Türk Sultanlığı ordusunu hezimete uğrattırken fillerin bu zaafından istifade etmiştir. Savaş bittiğinde "görülen tek şey, Hint askerlerinin ceset ve kesik başlarıyla birlikte yeri kaplamış olan fil hortumlarıydı."⁶⁹

Sultan Babür "Filin yemesi ve içmesi hortumuydur. Hortumu olmazsa yaşayamaz." demektedir.⁷⁰ Görüldüğü üzere filin hortumu çok faydalı özelliklere sahip olmasına rağmen aynı zamanda bu devasa hayvanın en hassas ve zayıf yeridir. Filleri

⁶⁷ Muhammed bin Cerîr Tâberî, *Târih-i Tâberî*, çev. ve nşr. Ebulkâsım Pâyende, Tahran: İntişarat-ı Esâtîr, h.ş. 1375, 4: 1603, 1605; 5: 1688, 1729.

⁶⁸ Muhammed b. Abdulcebbar el-Utbi, *Tercüme-i Tarih-i Yemîni*, çev. Ebu'l Eşref Nâsih Cerfâdkânî, nşr. Ca'fer Şiâr, Tahran h.ş. 1374, 331-333; Kadî Ahmed Tatavî, Âsâf Han Kazvîni, *Tarih-i Elfi*, nşr. Gulâm Rızâ Tabatabâi-yi Mecîd, Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, h.ş. 1382, 3: 2050-2051.

⁶⁹ Archer, v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, 172.

⁷⁰ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, 481.

hortumları sayesinde etkisiz hale getirmek mümkün olmaktadır. Bunu önlemek için fillerin hortumları zırh ile kaplanmaktaydı.

Târîh-i Tâberî'de fillerin en hassas ve zayıf yerlerinin hortumları ile birlikte gözleri olduğu kayıtlıdır.⁷¹ Bunun nedeni savaş fillerinin hortumları dâhil bütün vücutlarının zırh ile kaplı olmasına rağmen gözlerinin açıkta kalmasıdır. Böylece gözleri açık hedef haline gelmektedir. Filler gözlerinden vurularak kör edilebilmektedir. Muhtemelen ok gözden girdikten sonra beyne de ulaşabilmekte ve böylece hayvanın beyin ölümü gerçekleşebilmektedir.

Gaznelilerin özellikle fillerin gözlerine ok attıkları anlaşılmaktadır. Bu husuta şu örnek verilebilir: Gazneli Mahmud'un *gulâmlarından* Emir Ayaz Hindistan'a gazaya gider ve bir hisarı kuşatır. Hindûların kaleden çıkardığı kalabalık *suvâri* birliğinin önünde beyaz bir fil bulunmaktadır. Ali Buhârî bir ok gerer ve bu fili gözünden vurur. Okun yarısı filin başına girer, fil o yaranın acısıyla geri dönüp halkı ayağının altında öldürür ve artık ordu hezimete uğrar ve hisara geri dönerler.⁷² Benzer bir şekilde Gazneli Sultan Mahmud ordusu, IX. Hint seferinde Bhîmpâl ordusundaki fillerinin gözleri ve hortumlarını ölümcül ok yağmurlarına tutarlar ve onları Nanda Kalesi'ne çekilmek zorunda bırakırlar.⁷³

Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in Gazneli Behram-Şâh ile savaşında filler benzer bir şekilde etkisiz hale getirilmiştir. Savaş şu şekilde cereyan etmiştir: Gazne'ye gelen Sencer ve Arslan Şâh savaş için karşılaştıklarında Arslan Şâh 30.000 *suvâri* ve 160 dev fil ile birlikte gelmişti. Filler Selçuklu ordusunun merkezine saldırınca Sencer askerlerine *tîr-bârân* (ok yağmuru) yapmalarını buyurdu ve fillerin gözlerini *nâvek oku*⁷⁴ ile vurdular. Arslan-Şâh kaçtı, sonunda yakalandı ve Sultan Sencer Gazne'ye girdi.⁷⁵

Fil kullanmanın dezavantajlı yönlerinden birisi Sultan Babür'e göre boğazının çok fazla olması ve iki katar devenin yemini tek bir filin yemesidir.⁷⁶ Günümüz ölçüleri ile ifade edilirse Asya filleri günde yaklaşık 150 kg. kadar besin tüketir ve 40

⁷¹ Muhammed bin Cerîr Tâberî, *Târîh-i Tâberî*, 4: 1603, 1605; 5: 1688, 1729.

⁷² Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb ve's-ş-şecâ'a*, nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî, Tahran: İntişârât-i İkbâl, h.ş. 1346/1967, 247-248.

⁷³ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 21.

⁷⁴ Nâvek oklarının Orta Çağ'da Türkler arasında kullanımı yaygındı. Bu oklar yaklaşık bir karış uzunluğunda olup yay üzerine yerleştirilen *nâvek* adlı bir bambu tüp yardımı ile atılırdı. Bu oklar çok uzun menzile sahip olup, kullanıcıları çok keskin nişancılar olarak bilinirdi. Bundan dolayı onlara "hüküm atanlar" adı verildi.

⁷⁵ Reşideddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmi' el-Tevârih, Tarih-i Samâniyân ve Buveyhiyân ve Gazneviyân*, nşr. Muhammed Rûşen, Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, h.ş. 1386, 180.

⁷⁶ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, 481.

litre kadar su içerler.⁷⁷ Bu nedenle kıt geçen yıllarda fillere yem temin etmek çok zordur. Kurak arazilerde filleri besleyebilmek için yemlerinin de ordu teçhizatıyla birlikte taşınması gerekmektedir. Süleyman el-Tâcir, *Ahbar el-Sîn ve'l-Hind* (M. 852) adlı eserinde Hindistan'da Deherm hükümdarının çok fili olduğunu, filler susuzluğa dayanamadığından sadece kışları sefer yaptığını bildirir.⁷⁸ Aynı şekilde Mesûdî (ö. 956), *Müruc ez-Zeheb* adlı eserinde Hindistan'da Rehmi ülkesi hükümdarının çok fazla fili olduğunu, filler susuzluğa, bir yerde uzun müddet kalmaya tahammül edemedikleri için bu hükümdarın kışları savaşa gittiğini belirtmektedir.⁷⁹ Fillerin beslenme ve su ihtiyacını karşılamada yaşanan zorlukların hareket kabiliyetini kısıtladığı ortaya çıkmaktadır. Yine bu hususun savaş zamanının belirlenmesinde etkili olduğu; savaşılabilir zaman dilimini kısıtladığı anlaşılmaktadır. Fil kulanmanın en tehlikeli olduğu zaman dilimi ise *mest* halinde oldukları dönemdir. *Mest* (مست) fillerde cinsel arzuya bağlı olarak görülen çılgınlık nöbetine denilmektedir. Fillerde bu durum ancak yirmi bir yaşını geçtikten sonra görülür. Bu devrenin belirtisi, gözlere yakın ve ağzın hemen yukarıdaki bir bezin yapışkan ve kuvvetli kokulu bir madde salgılamasıdır. Çılgınlık nöbeti genellikle sıcak havada görülür ve iki hafta sürebilir. Salgının en fazla olduğu devre otuz beş ile kırk beş yaş arasındadır. Fil bu zaman diliminde erkeklik hayatının zirvesindedir. Çılgınlık nöbetindeki Asya fili sağa, sola saldırır. Bu zamanlarda fillere hiç güvenmeye gelmez. Salgı ağzının içine aktıkça büsbütün vahşileşir. Elli yaşındaki filde, bahsi geçen bezin salgısı azalır ve sonunda büsbütün yok olur.⁸⁰ Periyodik olan *mest*⁸¹ halinde fillerde testosteron hormonu normalin 60 katı

⁷⁷“Fil”:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>(22.06.2019);“Fil”:

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaW Eub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁷⁸ Süleyman el-Tâcir, *Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012, 25.

⁷⁹ Süleyman el-Tâcir, *Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, 91.

⁸⁰ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âin-i Ekberî*, 1: 130.

⁸¹ Erişkin erkek filler testosteron hormonunun arttığı *mest* olarak bilinen bir duruma girer. Güney Hindistan'da bulunan fil nüfusunda erkek fillerin ilk olarak 15 yaşında *mest* durumuna girdiğini ancak 25 yaşından önce bu durumun görece daha az etkili olduğu gözlemlenmiştir. Kenya'da Amboseli parkında 24 yaşın altındaki erkek fillerin *mest* hâline girmediği ve 25 ilâ 35 yaş arasındakilerin yarısı ile 35 yaş üstündekilerin tamamının *mest* olduğu gözlemlenmiştir. Genç erkeklerin kurak mevsimde (Ocak ile Mayıs arası) yaşlı erkeklerin de yağmur mevsiminde (Haziran ile Aralık arası) *mest* durumuna girdikleri görülür. Erkek filin *mest* olduğunun ana göstergesi temporin bezinden salgılanan sıvının yüzlerinin iki yanına doğru akmasıdır. *Mest* durumu ile ilgili davranışlar kafayı yukarda ve sağa sola sallayarak yürüme, fildişleriyle yeri kazma, işaretleme, hortum ile güreleme ve yalnızca tek kulağı sallama gibi davranışlardır. *Mest* durumu bir gün ile dört ay arasında sürebilir. *Mest* durumunda erkek filler aşırı derecede saldırganlaşır. *Mest* durumunda olan ya da olmayan erkekler arasında agonistik karşılaşmalarda cüsse belirleyici etkindir. İki gruptan bireyler arasındaki karşılaşmaları, *mest* olmayan erkek daha iri de olsa, çoğunlukla *mest* durumunda olan birey kazanır. Erkek fil kendinden daha büyük *mest* durumunda bir fil ile karşılaştığında kendi *mest* davranışlarını durdurabilir. Benzer büyüklükte olanlar birbirleriyle karşılaşmaktan kaçınır. Agonistik davranışlar genellikle tehdit gösterisinde bulunma, kovalama ve fildişleri ile hafif çarpışmalardır. Ciddi dövüşler nadir görülür. Bkz.“Fil”:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>(22.06.2019);“Fil”:

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaW Eub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

kadar artabilir. En uysal filler bile *mest* durumunda insanlara ve diğer fillere karşı aşırı saldırgan hale gelir. Bu durumdan çıkana kadar ayrılmaları ve izole edilmeleri gerekmektedir. Dişi filler ise erkek fillerin aksine *mest* durumuna girmezler.⁸²

İbn Zafer (1104-1172/74)⁸³, *mest* fillerin hükümdarların bile başına bela olup saray halkını tehlikeye düşürdükleri hakkında şu olayı nakletmektedir: “Günlerden bir gün Pers ülkesinde, çiftleşme dönemindeki bir filin aniden, I. Hüsrev Anuşirvan (531-579)’ın sarayının içine daldığı anlatılır. Anlatılanlara göre, bu dönem boyunca filler efendilerine itaat etmez ve onları durdurmaya çalışan kişileri ezip geçerlermiş. Fil, Hüsrev’in vezirleriyle birlikte oturduğu salona dalınca, kızgın filden kurtulmak için hepsi kaçmış. Hüsrev tahtında yalnız başına kalmış. Yalnızca en sevdiği savaşçılarından biri baltasını sallayarak kralın önünde duruyormuş. Fil adamın üstüne doğru hamle yapmış ama savaşçı yerinden bile kımıldamamış. Baltasıyla file vurmada önce, hayvanın hortumuyla kendisine saldırmasını beklemiş. Darbesi o kadar güçlü olmuş ki, yaralı fil acı içinde kaçıp gitmiş. Bütün bu süre boyunca Hüsrev, ne salonu terk etmeye kalkışmış ne de ufak bir harekette bulunmuş.”⁸⁴Somadeva tarafından 1070 civarında oluşturulan *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)* adlı eserde⁸⁵ *mest* filleri durdurmanın mümkün olmadığı ve insanları öldürdükleri pek çok defa tekrarlanmaktadır. Bunlardan biri şöyledir: “Ertesi gün dört kahraman, muhafızın evinden ayrılmış, merakla şehirde dolaşmaya başlamış. O sırada Padmakbala adlı hırçın bir fil, bağlarını kopartıp ahırdan kaçmış, insanları ayaklarının altında ezerek koşturmuydu. Bu büyük fil, dört kahramanı görünce öldürmek için onların üstüne doğru koşmuş, onlar da ellerinde silahlarla file doğru yürümüşler...”⁸⁶ *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)* adlı eserde başka bir masalda *mest* fillerden şöyle bahsedilmektedir: “...Tam kutlamalar başlamış, halk eğlenceye dalmışken, aniden zincirlerinden boşanmış çılğın bir fil kalabalığa dalıvermiş. Sürücüsünü kancasıyla birlikte savurup atan fil, şehirde dolanıp kısa sürede pek çok kişiyi öldürmüştü. Fil bakıcısı, usta fil sürücüleri, kimler kimler uğraşmış, fakat

⁸² Ebu’l Fazl-ı ‘Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, 1: 130; “Mest (fil)”: [http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest \(fil\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_(fil)) (29.06.2019).

⁸³ Nureddin Mahmud Zengi’nin (1146-1174) sarayında üst düzey bir memuriyet elde etti. İç savaş patlak verince Suriye’den ayrılmak ve Sicilya’ya dönmek zorunda kaldı. 1170 veya 1172 yılında yoksulluk içinde öleceği Suriye’nin Hama kentine yerleşti. Bkz. İbn Zafer es- Sikilli (Sicilyalı İbn Zafer), *Adil Hükümdar (Sülvânü’l-mutâ fi ’udvâni’l-etbâ)*, haz. Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekmejian, çev. Barış Doğru, İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınevi, 2009, 22-23.

⁸⁴ İbn Zafer es- Sikilli (Sicilyalı İbn Zafer), *Adil Hükümdar (Sülvânü’l-mutâ fi ’udvâni’l-etbâ)*, 211.

⁸⁵ Somadeva, *Kathâsaritsâgara* adlı eserini M.S. I.-VI. yy.lar arasında yaşadığı düşünülen Gunâdhya’nın zamanımıza ulaşmayan *Brihatkathâ (Büyük Öykü)* adlı eserinden derleyerek 1070 yılı civarında oluşturmuştur.

⁸⁶ Somadeva, *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)*, çev. Korhan Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, 1: 551.

hiçbiri onu durduramamış...”⁸⁷ Babürlüler devrinde yazılan *Âîn-i Ekberî*’de *mest* fillerin bağlarından kurtulup başlarını alıp gittikleri ve onları tutmanın mümkün olmadığı kayıtlıdır. Fakat aynı zamanda cesur çalışanların dışı fillere binip *mest* fillere yaklaştıkları ve onları bağladıkları haber verilmektedir.⁸⁸

Âîn-i Ekberî’de bildirildiğine göre fillerin bazıları yazın, bazıları kışın ve bazıları yağış zamanında *mestlik* coşması sergilerler ve hayret verici şeyler ortaya çıkardı. Evleri ve ağır duvarları yıkarlardı. Filin hortumu, atıyla bilikte süvariye çekerdi. Filin sinir ve cesareti çok artardı. *Filbân* da ilaçla *mestlik* getirebilir ve fil bu yüzden bazen zarar görürdü. Filler savaş sesinden *mestliğe* meyleder, çoğu zaman hayret/şaşkınlık anında da *mest* olurlardı. Öyle ki fil *tabl-ı şâhî*’nin çalınmasından da mutlu olur ve [şakaklarının arasından ve şakaklarındaki gözeneklerden] *mestlik* akıntısı başlardı.⁸⁹

Fillerin zaaflarından birisi de taze çamur kokusuna dayanamamalarıdır. Tarihçi Ravendî, düşman ordusunda fil bulunuyorsa ne yapmak lâzım geldiğine dair verdiği öneriler arasında bu hususa şu şekilde yer vermektedir: Fillerin geçecekleri güzergâhta küçük bataklıklar yapmak da işe yarardı. Çünkü filler taze çamur kokusunu alınca ilerleyemezlerdi.⁹⁰

Fillerin diğer bir zaafı da kendilerini paniğe kaptırma eğilimine sahip olmalarıdır. Vasat bir yara aldıklarında ya da binicileri öldürüldüğünde cinnet geçirircesine sağa sola saldırırlar, bir kaçış yolu ararken taraf gözetmeksizin pek çok ölüme neden olurlar. Panik halindeki davranışları, her iki tarafın da ağır kayıplar vermesine neden olur. Bu nedenle fillerin çok iyi bir eğitim almış olmaları büyük bir önem taşımaktadır. Savaşta *filbân* ve filin darbelere karşı korunmaları da büyük önem taşımaktadır.⁹¹

İbn Arabşah, fillerin paniğe kapılıp kendi ordularını ezmeleri hakkında Timur’un Hindistan seferinde gerçekleşen şu olayı nakletmektedir: Timur, binlerce *üç dallı demir diken* (خار سه شاخه آهنین: *hâr-ı se şâhe-i âhenîn*) yaptırdı. Onları geceleyin fillerin yolunda zemin üzerine döktüler... Filler kükreyen sel gibi yüzlerini yol üzerine

⁸⁷ Somadeva, *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)*, 2: 498-499.

⁸⁸ Ebu’l Fazl-ı ‘Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, 1: 128.

⁸⁹ Ebu’l Fazl-ı ‘Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, 1: 139-140.

⁹⁰ Muhammed bin Ali bin Süleyman el-Ravendî, *Rahat es-Sudur Ayet el Surûr der Tarih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Muhammed İkbâl ve Müctebâ Mînovî, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebîr, h.ş. 1364, 220; Meryem Gürbüz, “Harezmsâhlar’da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005, 159-160, 673.

⁹¹ Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

ve ayaklarını *dikenler* üzerine koyduklarında *dikenler* onların ön ve arka ayaklarını öptüler. Çok zarar ulaştırdılar. İşkence gören ve eziyet çeken filler feryâd etmeye başladılar. Ebrehe'nin fili gibi düşmandan başka tarafa yüz çevirdiler. Tanıdıkları ordu tarafına koştular. Hindular onları geri döndürmek için gayret ettilerse de netice vermedi. *Suvâri*leri ve *piyâdeleri* ayakları altına alıp çiğnediler ve geçtiler. Kan seli, çöl ve ovaya yayıldı ve ölü yığımları birbiri üzerine birikti. Gizlenmiş adamlar, pusu yerinden sağ ve sol taraftan dışarı hücum ettiler, Hindû ordusunun geri kalanını geçmişlerine (atalarına) ulaştırdılar.⁹²

İtalyan Seyyah Ludovico Di Varthema (seyahati 1503-1508), fillerin paniğe kapılma huyları hakkında şu malumatı vermektedir: “Herhangi bir anda geri kaçabilirler/çıldırabilirler, onları dizginlemek imkânsızdır. Bu durum için insanlar havai fişek yapmanın büyük ustasıdır. Bu hayvanlar ateşten büyük dehşet duyarlar ve bu vesile ile onlar bazen bu tür kaçmayı dizginleyebilirler. Fakat bu hayvan her durumda dünyanın en sağduyulu ve en güçlü hayvanıdır.”⁹³

Babürlülerden Ekber (1556-1605) döneminde filler artık ordunun en ön safında yer almıyordu. Ekber, filleri ordunun en önünde yer alan üç *suvâri* birliğinin gerisinde bulunan *piyâde* ve *tüfekçilerin* de gerisine yerleştirdi. Filleri bu şekilde yerleştirmesinin nedeni, paniğe kapılıp etrafa saldırımlarını önlemektir. Fillerin gerisinde ise savaşın sonucunu belirleyecek son hücumu düzenlemede kullanılacak ihtiyat kuvvetleri bulunurdu. Fakat Ekber, fil hücumuna, savaşın sonucunu tayin edici bir unsur olarak sıkça yer vermişti, örneğin 1576'da asi Bahadır'a karşı böyle yapmıştı.⁹⁴

Fillerin diğer bir zayıf yönü de bir *piyâde* birliği tarafından korunmalarının gerekli olmasıdır. Fil, *filbânın* komutlarına göre hareket ettiğinden, *filbân* (filin boynuna oturan fil sürücüsü) alt edilirse fil bir işe yaramaz hale gelirdi. Fili sakinleştirmek, yatıştırmak ve yönlendirmek *filbânın* görevidir. Bu nedenle *filbânın* korunması da büyük bir önem taşımaktaydı. Bundan dolayı fil ve *filbân* antik dönemden beri kendilerini koruyan bir tim ile birlikte savaşılmaktaydılar. Filin zırhı altında açıkta kalan ayaklarını korumak üzere 10 ila 20 civarında *piyâdeden* oluşan bir tim, fili ve *filbânı* korurlardı. *Mahabharata*'da filleri koruyan *piyâdelerin* sayısının 14

⁹² İbn Arabşâh, *Zendegâni Şegefti Âver-i Timur*, 102.

⁹³ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, 126-127.

⁹⁴ Archer v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, 177.

olduğu görülmektedir.⁹⁵ Bu husus tankların arkasından ilerleyen *piyâde* birliklerine benzetilebilir.

Bir Hint siyâsetnamesi olan *Hitopadeşa*'da ordu hattının en sağında ve solunda filler, fillerin de iki yanında piyâdeler bulunmalıdır denilerek, piyâdeler tarafından desteklenmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁹⁶

Fillerin zırhları altında açıkta kalan kısımlarını korumak gerekmektedir. Bu kısımlar iyi korunamazsa bu kısımdan girip onları etkisiz hale getirmek mümkün olmaktadır. Bu hususta Büyük Selçuklu Devleti devrinde Sultan Sencer ile Gazneli Arslan Şâh arasında yapılan savaş örnek olarak gösterilebilir. Bu savaşta Selçuklu askerleri Gazne ordusu fillerinden korkmuş ve Gazne ordusuna yanaşamamışlardır. Sencer'in askeri mağlup olmak ve firar etmek üzere iken Sicistan Beyi Emîr Ebu'l-Fazl atından inmiş ve en öndeki büyük filin altına girerek hazırladığı hançerle böğrüne vurmuştur. Büyük fil bir kere bağırarak geri dönmüş ve diğer filler de ürkerek Gazne ordusunu çığneyip savaşı kaybetmelerine sebep olmuşlardır.⁹⁷

Gur Devleti devrinde iki *mübarezicinin*⁹⁸ iki fili öldürüş şekli yukarıda nakledilen Selçuklu devri örneğini pekiştirmektedir: Sultan Alâeddîn Hüseyin Cihânsuz (1149-1156), Gur tahtına oturunca Gazneyn'i ele geçirmeye karar verdi. Gazne Devleti Sultanı Yeminüddeve Behram Şâh (1118-1157) durumdan haberdar olunca ordusunu Dâver'e getirdi. Sultan Alâeddîn de Dâver'e ulaşınca, Sultan Behram Şâh, ona ben demir tenli filler getiriyorum,⁹⁹ senin benim orduma mukavemete takatin olamaz, geri dön diye elçiler yolladı. Sultan Alâeddîn, eğer sen fil getiriyorsan ben de Harmîl getiriyorum diye cevap gönderdi... Behram Şâh'ın filleri saldırınca o pehlivanlardan her biri bir filin üzerine gittiler ve 'filin *bergustvânı* (zırh) altına' (بر زیر برگستوان پیل) girdiler ve deşne (hançer) ile filin karnını yardılar. Harmîl Sâm Bencî filin ayağı altında kaldı, fil onun üzerine düştü, o fil ile birlikte helak oldu. Harmîl Sâm Hüseyin fili yıktı ve sağ sağlim dışarı çıktı ve ata bindi.¹⁰⁰

⁹⁵ Archer v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, 49-50.

⁹⁶ Narayana, *Hitopadeşa*, 112-114.

⁹⁷ Erhan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, 252; Piyadeoğlu, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler", 85.

⁹⁸ Mübarezeci savaşın başında teke tek dövüş için saflardan çıkan askerlere denildiği gibi genel olarak askerlere veya çok yetenekli askerlere de denilmektedir.

⁹⁹ Bu ifade ile fillerin zırhlı olduğu vurgulanmaktadır.

¹⁰⁰ Ebu Amr Minhaceddin Osman bin Siraceddin el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, nşr. Captain W. Nassau Lees, LL.D. ve Mawlawîs Khadim Hosain ve 'Abd Al-Hai., Calcutta: Printed at the College Press, 1864, 54-55, 70-71; Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, 1: 181-182.

Selçuklu Devleti ve Gur Devleti savaşçıları tarafından fillerin etkisiz hale getirilme yöntemi fillerin sürekli *piyâde* birlikleri tarafından korunması gerekliliğini daha anlaşılır bir hale getirmektedir. Söz konusu koruma sağlanamaz ise bu devasa hayvanları etkisiz hale getirebilmek mümkün olmaktadır.

Resim 8: Filler ve Yanlarında İlerleyen Piyade Birlikleri (Rajasthanî Minyatürü, Hindistan, geç 19. yüzyıl veya erken 20. yüzyıla ait bir eser).

Kaynak: "Rajasthani Miniature Painting From Rajasthan, India. is a photograph by Ken Welsh which was uploaded on September 6th, 2016": <https://fineartamerica.com/featured/4-rajasthani-miniature-painting-from-rajasthan-india-ken-welsh.html> (29.06.2019).

Savaşlarda padişâh ve komutanların fil üzerinde bulunmalarının faydalarının yanında çok mühim zararları da bulunmaktaydı. Bunun faydası onların hem yüksek, hem istenilen yöne gidebilen hareketli bir yerden vuruşmayı gözetleyip gereken buyrukları verebilmeleri ve uzaklardan görülen bayraklarıyla kendi askerleri için bir teşvik ve yüreklendirme vesilesi olmalarıdır. Bunun zararı ise düşmanın bütün veya başlıca gayretini kendi üzerine çekmeleri ve her ne sebeple olursa olsun onlara gelecek bir kazanın derhal herkesçe görülmesi ve bozguna yol açmasıdır. Vuruşmalarda padişâh veya herhangi bir komutanın böyle file binmesi geleneği, ancak İran hükümdarı Nadir Şâh Afşar'ın Hindistan'a 1738'deki akımından, elde ettiği başarılarından sonra, onun tenkitleri üzerine bırakılmıştır.¹⁰¹

Savaşta fil kullanmanın bir dezavantajı da bazen aynı ordudaki fillerin savaş esnasında önlenemez bir şekilde birbirleriyle kavgaya tutuşmasıdır. İran hükümdarı

¹⁰¹ Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, 2: 486-487.

Nadir Şah ile Babürlü hükümdarı Muahmmmed Şah arasında 1739'da gerçekleşen muharebelerde böyle bir olay yaşanmıştır. Nadir Şah bu çatışmalar esnasında Babürlü Hükümdarı Muhammed Şah'ın, komutanlarından Saadet Han'ı ateşli silahların bulunduğu bir tuzağa düşürmüş ve Saadet Han iki yara almıştır; askerlerin kaçışları sırasında bir kaza onu Nadir Afşar'ın eline düşürür. O, tam çekileceği sırada, yiğeni Nisar Muhammed Han Şir Ceng'in bindiği fil, onun (Saadet Han'ın) filine saldırır. Zaptedilemez hale gelen iki fil aralarında dövüşe dövüşe Türkmen ordusuna doğru giderler. Böylelikle filini öldürmek isteyen kendi adamlarının bütün gayretine rağmen Saadet Han kendini Türkmen ordusu içinde bulur ve tutsak edilir.¹⁰²

Ateşli silahlar çoğaldıktan sonra filin savaş değeri hiçe inmiş denecek kadar azaldı; çünkü filler, bilhassa top ateşi karşısında, hemen daima bozgun çıkarmakta ve hele yaralanırsa delicesine kaçıp kendi gerilerindeki, yani kendi ordularındaki kimseleri ezmekte idiler. Bu yüzden Ekber devrinden sonra vuruşmalarda filleri kütle halinde kullanmak, onlarla düşman saflarını yarmak gibi tabiyeler terk edildi. Filler savaşlarda ağırlıklı olarak topları ve türlü yükleri taşımak veya çekmek gibi işlerde kullanılmaya başlandı.¹⁰³

¹⁰² Bayur, *Hindistan Tarihi*, 3: 15-17; Mîrzâ Mehdî Hân Esterâbâdî, *Cihângoşâ-yi Nâdirî*, nşr. Seyyid Abdullah Ferhengî, Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, h.ş. 1377, 326.

¹⁰³ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 2: 486.

Sonuç

Filler, diğer yük hayvanlarından daha ağır yükleri taşıyabilmekteydi. Üstelik yükleri yalnız çekmeği değil itmeyi ve kaldırmayı da becerebilmekteydiler. Ordu hizmetindeki savaş filleri bu özellikleri ile sadece muharip hayvan olarak değil taşıma, nakliyat ve inşaat işlerinde de kullanılmaktaydı. Dev toplar gibi çok ağır teçhizatlar fillere taşınılmaktaydı. Üstelik ganimet ve vergilerin güvenli bir şekilde taşınması da filler vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Filler 5 ton civarındaki ağırlıkları ve diğer yük hayvanlarında bulunmayan itiş güçleri ile surları yıkmak ve kale kapılarını kırmak, sık ormanlarda ağaçları devirerek yol açmak, düşmanın safını, tahkimatını, istihkâm yapılarını, depo ve sarnıçlarını kullanılmaz hale getirmek için canlı koçbaşı ve dozer olarak kullanılmaktaydı. Fillerin hortumlarından da inşaat faaliyetleri ve çeşitli şeylerin yerleştirilmesinde vinç olarak da istifade edilmekteydi. Filler geniş yüzeyli ve güçlü ayakları sayesinde diğer hayvanların zorlandığı, yolda kalıp eşyaları taşıyamadığı, yağmur ormanlarının balçık haline gelmiş topraklarında kalaylıkla çok ağır yükleri taşıyabilmekteydiler. Muazzam güçleri sayesinde dik yamaçlardan çok ağır yükleri çekebilmekte ve itebilmekteydiler. Filler kocaman bacakları ve muazzam cüsseleriyle önlerine gelen *piyâde* (yaya asker) veya *suvâri*leri ayakları altında ezmekteydiler. Fillerin sâfi kuvvete dayanan saldırısı karşısında sağ kalmak zordu; kalanlar ise dört bir yana dağılmak durumunda kalırdı. Dolayısı ile fil hücumuna uğrayanların sonu genellikle ezilerek ölmektir. Ayrıca çok sayıda fil tarafından gerçekleştirilen böyle bir hamle düşman safını tamamen yarmakta ve düşmanın savaş düzenini ve dolayısı ile mücadele imkânını altüst etmekteydi. Filler dev ayak tabanlarını düşman mızraklarını karşılamak için kullanarak üzerindeki ve çevresindeki savaşçıları korumaktaydılar. Filler usta ve uzun mesafe yürücüleriydiler. Beş tona varan ağırlıkları ve muazzam güçleri sayesinde kolayca sürüklenmediklerinden gemilerin bulunmadığı zamanlarda azgın akan sulardan orduların nakledilmesinde, ordu ağırlıklarının karşı sahile ulaştırılmasında en önemli rolü filler oymaktaydılar. Filler, fildişlerini savaşta mızrak gibi yutaklara ve kılıç gibi savaşçıların göğüslerine saplamaktaydılar. Hortumları ile çevrelerindeki savaşçıları

kapıp fırlatmakta, hatta atı suvârisi ile birlikte havaya kaldırıp sürükleyebilmekteydiler. Düşmanın sancak ve çetr gibi hükümdarlık alametlerini ele geçirerek hezimete uğramalarına vesile olmaktadır. Filler hortumlarına ve dişlerine yerleştirilen hançer, kılıç, mızrak ve gürz gibi silahları kullanmayı öğrenebilmekte ve bu silahlar ile düşmana hamle edip çok büyük zararlar verebilmekteydiler. Fillerin sindirim sistemlerinden çıkan ve gök gürültüsünü andıran sesleri ve kokuları da düşman üzerinde yıkıcı tesirler uyandırmaktaydı. Üstelik dövüşen filler kükrer ve haykırırlar bu sesler düşman atlarını ürkütüp, askerlerinin yüreklerine korku salardı. Sonuçta düşman ordusunun düzeni bozulur, atlar ve develer bu seslerden korktuklarından hasımlarına hamle edemezlerdi. Atlar ve diğer binitler fillerin kokusunu yadırgayıp çabucak paniklerlerdi. Filler, bu nitelikleri ile düşmanın hamle yapma ve hücum etme imkânlarını tamamen körelterek hezimete uğramaların zemin hazırlarlardı. Fillerin devâsâ cüsseleri, boyları ve ağırlıkları da çok önemli savaş vasıtalarıydı. Filler 2,5-3 metreye varan omuz yükseklikleri ile üzerindeki savaşçılara savaş alanına hâkim, rakiplerine egemen ve korunaklı bir konum sağlamaktaydılar. Muazzam büyüklükteki cüsseleri ise rakiplerin ve hayvanlarının kalbine korku salmaktaydılar. Beş tonu bulan ağırlıkları ve diğer hayvanlarda bulunmayan itiş kuvvetleri ile düşman saflarını rahatça yarıp yollarına devam edebilmekteydiler. Filler sahip oldukları bu özellikler ile komutanlar için savaşın seyrinin rahatça gözlenebileceği ve emirlerin verilebileceği güvenli bir binit görevi görmekteydiler. Filler 2,5 cm kalınlığında sağlam bir deriye sahiptirler. Fillerin kalın derisi öldürülmelerini ya da etkisiz kılınmalarını oldukça zorlaştırırdı. Vücutlarının çelik zırh ve üç kat aba ile kaplanması öldürülmelerini çok daha zor hale getirmekteydi. Filler, atlardan farklı olarak mızraklarla kolay kolay durdurulamazlardı. Filler bütün bu özelliklerinin yanı sıra iki gün yürüyüşe katlanabilir ve bu süre zarfında bir şey yemeseler de dayanıklılık gösterirlerdi. Özellikle savaş sırasında bir fil, üç gün bir şey yemeden savaşmaya devam edebilirdi. Filler 5 tona varan cüsseleri, 2,5-3 m. civarındaki omuz yükseklikleri, dişlerine ve hortumlarına takılan kesici, ezici ve parçalayıcı silahları, üzerlerine takılan sanduka tarzı çeşitli koşumları ile düşmana çok fazla zarar verebilmekteydiler. Düşman ordusunun ve hayvanlarının zihninde muazzam derecede yıkıcı etkiler meydana getirebilmekteydiler. Diğer binek hayvanlarından hiçbirisi bu imkânlarla sahip bulunmamaktaydı. Bütün bu özelliklerinden dolayı filler diğer binek hayvanlarından daha üstün tutulmaktaydılar. Savaşta vazgeçilemez bir konuma yükselmekteydiler. Fillerin bütün bu meziyetlerine

karşın çeşitli zaafıarı, kusurları ve olumsuz yanları da bulunmaktaydı. Fillerin en hassas, tehlikeye en açık ve yaralanmaya en müsait uzvu hortumlarıydı. Savaş sırasında hortumları kesilen filler etkisiz hale gelmekteydiler.

Fillerin gözleri diğeri bir hassas noktalarıydı. Fillerinin bütün vücudu zırh ile kaplı olmasına rağmen gözerleri açıkta kalmaktaydı. Filler gözlerinden vurularak kör edilebilmekteydi. Muhtemelen ok gözden girdikten sonra beyne de ulaşabilmekte ve böylece hayvanın beyin ölümü gerçekleşebilmekteydi. Fillerin günde yaklaşık 150 kg. kadar besin ve 40 litre kadar su tüketiyor olmaları diğeri bir zaafıarıydı. Bu nedenle kıt geçen yıllarda fillere yem temin etmek çok zordu. Kurak arazilerde filleri besleyebilmek için yemlerinin de ordu teçhizatıyla birlikte taşınması gerekmekteydi. Fillerin beslenme ve su ihtiyacını karşılamada yaşanan zorluklar orduların hareket kabiliyetini kısıtlamaktaydı. Fillerin bu özellikleri savaş zamanının belirlenmesinde de etkili olmaktaydı. Fillerin beslenmeden sonra en önemli sorunlardan biri de *mest* (مست: cinsel arzuya bağı çılgınlık nöbeti) halleriydi. Periyodik olan *mest* halinde fillerde testosteron hormonu normalin 60 katı kadar artabilir. En uysal filler bile *mest* durumunda insanlara ve diğeri fillere karşı aşırı saldırgan hale gelir. Fillerin bu durumdan çıkana kadar ayrılmaları ve izole edilmeleri gerekirdi. Fillerin zaafıarından birisi de taze çamur kokusuna dayanamamaları idi. Taze çamur kokusu alan filler ilerleyemezdi. Fillerin kendi orduları ve düşman orduları açısından en tehlikeli zaafıarı ise kendilerini paniğe kaptırma eğilimine sahip olmalarıydı. Vasat bir yara aldıklarında ya da binicileri öldürüldüğünde cinnet geçirircesine sağı sola saldırmalarıydı. Bir kaçış yolu ararken taraf gözetmeksizin pek çok ölüme neden olurlardı. Özellikle kaçış yeri ararken geri kaçtıkları için kendi ordularını çığnerler, ordularının hezimetlerine neden olabilirlerdi. Bu nedenle filler kendi ordularını ezmesinler diye zamanla geri saflara alınmaya başlandı. Savaşın sonucunu tayin edecek son saldırı için hazırda bekletildiler. Fillerin diğeri bir zayıf yönü de zırhlarının altında açıkta kalan ayaklarının bir *piyâde* birliğı tarafından korunmasının gerekmesiydi. Fil, *filbân*ın komutlarına göre hareket ettiğinden, *filbân* (filin boynuna oturan fil sürücüsü) alt edilirse fil bir işe yaramaz hale gelirdi. Bu nedenle *filbân*ın korunması da büyük bir önem taşımaktaydı. Bundan dolayı fil ve *filbân*ının ilk çağlardan beri kendilerini koruyan bir tim ile birlikte savaşması gerekmekteydi. Savaşta komutanların fil üzerinde bulunmaları önemli faydalar sağlamaktaydı. Fakat aynı zamanda çok mühim zararlara da yol açabilmekteydi. Fil üzerinden orduya komuta etmenin zararı düşmanın bütün veya başlıca gayretini kendi

üzerine çekmeleri ve her ne sebeple olursa olsun onlara gelecek bir kazanım derhal herkesçe görülmesi ve bozguna yol açması idi.

Savaşta fil kullanmanın olumsuz yanlarından birisi ise bazen aynı ordudaki fillerin savaş esnasında önlenemez bir şekilde birbirleriyle kavgaya tutuşmaları idi. Bu durumun mestlik haliyle de bir bağlantısı olmalıdır. Ateşli silahlar çoğaldıktan sonra filin savaş değeri hiçe inmiş denecek kadar azaldı. Filler muazzam cüsseleri ile açık hedef haline geldiler. Filler, bilhassa top ateşi karşısında, hemen daima bozgun çıkarmaya başladılar. Hele yaralanırlarsa delicesine kaçıp kendi ordularındaki kimseleri ezmekte idiler. Bu yüzden Ekber devrinden sonra vuruşmalarda filleri kütle halinde kullanmak, onlarla düşman saflarını yarmak gibi tabiyeler terk edildi. Filler savaşlarda ağırlıklı olarak topları ve türlü yükleri taşımak veya çekmek gibi işlerde, geri hizmetlerde kullanılmaya başlandı.

Kaynaklar

NIKİTİN, A., *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Serkan Acar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

AND, M., *16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

ARCHER, C. I., FERRİS, J. R., HERWİG, H. H., TRAVERS, T. H. E., *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirkıran, İstanbul: Tüzm zamanlar Yayıncılık, 2006.

BAYUR, Y. H. *Hindistan Tarihi*, 1. cilt, 2. cilt, 3. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

DEDE, Ş., "Savaşta Hayvanlar", *Bilim ve Gelecek*, sy. 117 (2013): 50-56.

DGBY, S., *War-Horse and Elephant In The Delhi Sultanate A Study Of Military Supplies*, Oxford: Orient Monographs, 1971.

DUARTE BARBOSA, *A Description of the Coasts of East Africa and Malabar in the Beginning of the Sixteenth Century*, translated by The Hon. Henry E. J. Stanley, London: Printed for the Hakluyt Society, 1865.

İBN BATTÛTA TANCÎ, A. M., *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

EL-CÜZCÂNÎ, M. O. S., *Tabakât-ı Nâsirî*, nşr. Captain W. Nassau Lees, LL.D. ve Mawlawis Khadim Hosain ve 'Abd Al-Hai., Calcutta: Printed at the College Press, 1864.

BEYHAKÎ, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Halil Hatîb Rehber, 1. cilt, 2. cilt, 3. cilt, Tahran: İntişârât-ı Mehtâb, hş. 1384.

ÂLLÂMÎ, *Âîn-i Ekberî*, edited H. Blochmann, M. A., volume 1, Calcuta: The Asiatic Society of Bengal in The Bibliotheca Indica, 1872 (Reprint 1993).

DİHLEVÎ, E.H., *Mesenevî-yi Tuğluknâme-i Hüsrev Dihlevî*, nşr. Seyyid Hâşimî Ferîd Âbâdî, Urengâbâd, Dekken: Ârdû Basımevi (مطبع آردو), h.ş. 1352/1933.

FAHR-İ MÜDEBBİR, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî, Tahran: İntişârât-ı İkbâl, h.ş. 1346/1967.

"Fil", *Temel Britanica*, 6: 289-292, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 1992.

Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayın Evi, 2006.

GÖKSU, E., *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.

GÜNERGUN, F., “Türkiye’de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş”, *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri (Prof. Dr. Ferruh Dinçer’in 70. yaşı anısına)*, (2006): 185-218.

GÜRBÜZ, M., “Harezşâhlar’da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.

İBN ARABŞÂH, *Zendegânî Şegeft Âver-i Timur (Acaib el-makdur fi nevaib Timur)*, çev. Muhammed-Ali Necâtî, Tahran: İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1977.

İBN ZAFER ES- SIKILLÎ (Sicilyalı İbn Zafer), *Adil Hükümdar (Sülvânü’l-mutâ fi ’udvânî’l-etbâ)*, haz. Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekmejian, çev. Barış Doğru, İstanbul: Kırmızıkeci Yayinevi, 2009.

KRUSİNSKÎ, J. T., *İran Seyahatnamesi*, çev. Nahide Şimşir, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

TATAVÎ, K. A., Âsâf Han Kazvînî, *Tarih-i Elfî*, nşr. Gulâm Rızâ Tabatabâi-yi Mecîd, 3. cilt. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, h.ş. 1382.

KAKU, M., *Zihnin Geleceği (Bilimin Zihni Anlamaya ve Geliştirmeye Yönelik Arayışları)*, çev. Emre Kumral, Ankara: Odtü Yayıncılık, 2016.

KANSOY, U., “Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2018.

KAUTİLYA, *Kautilya’s Arthashastra*, translated by R. Shamasastri (pdf): https://archive.org/details/Arthashastra_English_Translation (23 Şubat 2017): 195, 196.

KİSTLER, J. M., *War Elephants*, Westport, Connecticut, London: Praeger Publishers, 2006.

KRUSİNSKÎ, *Sefernâme-i Krusinskî*, mütercim Abdülrezzak Donbelî, nşr. Meryem Mir Ahmedî, Tahran: İntişârât-ı Tûs, h.ş. 1363.

KOHN, G. C., *Savaş Sözlüğü*, Ankara: Doruk Yayınevi, 2006.

LUDOVİCO Dİ VARTHEMA, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, translated by John Winter Jones, Esq F.S.A., edited by Percy Badger, London: Printed For The Hakluyt Society, 1863.

MERÇİL, E., *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

MEZ, A., *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâmın Rönesansı*, çev. Salih Şaban, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

ESTERÂBÂDÎ, *Cihangoşâ-yi Nâdirî*, nşr. Seyyid Abdullah Ferhengî, Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, h.ş. 1377.

DEHLAVÎ, M. S. T., ‘Abdusi Akhsatan (Tajuddin Dabir), *Besâtînu’l-uns*, introduction, edited Nazır Ahmad, Rehana Khaton, New Delhi: Centre for Persian Research Office of the Cultural Counsellor Embassy of Islamic Republic of Iran, 2010.

ESTERÂBÂDÎ, *Târih-i Firişte*, nşr. Muhammed Rezâ Nasîrî, 1. cilt, 2. cilt, Tahran: Encümen-i Âsâr-i Mefâhir-i Ferhengî, h.ş. 1387/2009, h.ş. 1388/2010.

UTBÎ, M. A., *Tercüme-i Tarih-i Yemînî*, çev. Ebu’l Eşref Nâsîh Cerfâdkânî, nşr. Ca’fer Şiâr, Tahran h.ş. 1374.

Muhammed b. Ali bin Süleyman el-Ravendî, *Rahat es-Sudur Ayet el Surûr der Tarih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Muhammed İkbâl ve Müctebâ Mînovî, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebîr, h.ş. 1364.

TÂBERÎ, M. C., *Târih-i Tâberî*, çev. ve nşr. Ebulkâsım Pâyende, 4. cilt, 5. cilt, Tahran: İntişarat-ı Esâtîr, h.ş. 1375.

NARAYANA, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, çev. Korhan Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

NASSOV, K., (text), DENNİS, P. (İllustrated), *War Elephants*, Great Britain: Osprey Publishing, 2008.

NİCOLO CONTİ, “the Travels of Nicolo Conti”, *India of the Fifteenth Century (Being a collection of Narratives of Voyages to India, in the Century Preceding the Portuguese Discovery of the Cape of Good Hope; from Latin, Persian, Russian, and İtalian Sources, Now first Translated into English)* içinde, translated Poggio Bracciolini, London: Hakulty Society, 1857.

NUHOĞLU, G., “Beyhaki Tarihi’ne Göre Gazneliler’de Devlet Teşkilatı ve Kültür”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.

NÛRÛ’D-DÎN CİHANGİR ŞÂH, *Târih-i Selîm Şâh*, çev. Nevres-i Kadîm, haz. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

ÖNAL, A., “2. Ünite - Büyük Buhran (1593-1623)”, *Osmanlı Tarihi (1566-1789)* içinde, editör Erhan Afyoncu, 28-54, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

ÖZTÜRK, L., “Etiyopya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 488-496, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.

PİYADEOĞLU, C., “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, 2: 67-90.

HEMEDÂNÎ, R. F., *Câmi’ el-Tevârih, Tarih-i Samâniyân ve Buveyhiyân ve Gazneviyân*, nşr. Muhammed Rûşen, Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, h.ş. 1386.

CLAVİJO, R. G., *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Köprü Kitapları, 2016.

SALLER, M., *Elephants A Cultural and Natural History (Original title: Der Elephant in Natur-und Kulturgeschichte)*, editör Karl Gröning, Könnemann/Germany 1999.

SOMADEVA, *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)*, çev. Korhan Kaya, 1. cilt, 2. cilt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

SÜLEYMAN EL-TÂCİR, *Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.

ŞEMS SİRÂÇ AFÎF, *Tarih-i Fîruzşâhî*, nşr. Vilâyet Hüseyin, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, h.ş. 1385.

YEZDÎ, Ş. 'A., *Zafernâme*, nşr. Seyyid Said Mir Muhammed Sâdık, Abdülhüseyin Nevâî, 1. cilt, Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrây-i İslâmî, h.ş. 1387.

ŞİMEL, Â. M., *Der Kalemrovi-ye Moğûl*, mütercim Feramorz Necid Simyeî, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebîr, h.ş. 1386.

CHARLES, M. B., "Elephants at Raphia: Reinterpreting Polybius 5.84-5", *Classical Quarterly* 57 (2007): 306-311 (pdf): <http://eprints.qut.edu.au/9144/1/9144a.pdf> (9 Ekim 2016).

VALMÎKÎ, *Râmâyana*, çev. ve özetleyen Korhan Kaya, Ankara: İmge Yayınevi, 2002.
Flavius Vegetus Renatus, *Roma Savaş Sanatı (De Re Military)*, çev. Samet Özgüler, Kutsi Aybars Çetinalp, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

YAZICI, T., "Fil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 67-68, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

"Index of /old/culture/images" (battles.jpg.):
<https://www.allaboutsikhs.com/old/culture/images/> (22.06.2019).

Kautilya, *Kautilya's Arthashastra*, translated into English by R. Shamasastri (pdf):
https://archive.org/details/Arthasastra_English_Translation (23 Şubat 2017)

"Painting Miskina": <http://collections.vam.ac.uk/item/O9532/painting-miskina/> (23.06.2019).

Charles, M. B., "Elephants at Raphia: Reinterpreting Polybius 5.84-5", *Classical Quarterly* 57 (2007): 306-311 (pdf): <http://eprints.qut.edu.au/9144/1/9144a.pdf> (9.10.2016).

"Rajasthani Miniature Painting From Rajasthan, India. is a photograph by Ken Welsh which was uploaded on September 6th, 2016.": <https://fineartamerica.com/featured/4->

rajsthani-miniature-painting-from-rajasthan-india-ken-welsh.html (29.06.2019).

“Afrika fili”: <http://hayvanansiklopedisi.blogspot.com/2007/10/afrika-fili.html> (28.06.2019).

“İngiliz-Habeş savaşı 1868”: <https://ingiliztarihi.com/node/71> (28.06.2019).

“Elephants pushing cannons drawn by bullocks”:

http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/sort_by/date/sort_order/asc/per_page/25/offset/0/object/12423 (11.07.2019).

“Elephants pushing cannons drawn by bullocks”:

<http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/921/object/12424> (11.07.2019).

“İkinci Dünya Savaşı'nın Asker Filleri”:

<http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/ikinci-dunya-savasinin-asker-filleri/1279> (29.06.2019).

“How Burmese Elephants Helped Defeat the Japanese in World War II”:

<https://news.nationalgeographic.com/news/2014/09/140928-burma-elephant-teak-kipling-japan-world-war-ngbooktalk/> (29.06.2019).

“Ashmolean Museum”: <https://tr.pinterest.com/pin/206743439114004572/> (11.07.201).

“Ashmolean Museum”: <https://tr.pinterest.com/pin/206743439114004577/> (11.07.2019).

“Mest (fil)”: [http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_\(fil\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_(fil)) (29.06.2019).

“Fillerde bilişsellik”: http://tr.wikipedia.org/wiki/Fillerde_bilişsellik (22.06.2019).

“Fillerde bilişsellik”:

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dp a2kvRmlsbGVyZGVfYmlsaSVDNSU5RnNlbGxpaw> (22.06.2019).

“Fil”: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil> (22.06.2019).

“Fil”: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dp a2kvRmls> (22.06.2019).

“Akbar crossing the Ganges on his elephant Udiya, in pursuit of the rebels Khan Zaman and Bahadur Khan, 1567

from the Akbarnama”: [http://warfare.net.au.net/Moghul/Akbar/1567-](http://warfare.net.au.net/Moghul/Akbar/1567-Akbar_crossing_the_Ganges_on_his_elephant-Akbarnama.htm)

[Akbar_crossing_the_Ganges_on_his_elephant-Akbarnama.htm](http://warfare.net.au.net/Moghul/Akbar/1567-Akbar_crossing_the_Ganges_on_his_elephant-Akbarnama.htm) (28.06.2019).

“TRT Belgesel” kanalında 10.01.2016 tarihinde 21: 30'da yayımlanan İnsan Gezegeni Belgeseli (Human Planet, BBC).